

## **ODJEĆA SENJSKIH USKOKA I BUNJEVACA**

### **Rekonstrukcija za izložbenu postavu u Nehaj-gradu**

MARIJANA GUŠIĆ

Sve više se u našim muzejima osjeća potreba da starinsko kostimno dobro dođe u prvi plan muzejske stalne izložbe. Odavno se povijesni i folklorni kostim udomaćio na kazališnoj sceni, no često je to izvedeno bez dokumentarne rekonstrukcije a sa što atraktivnijim vizuelnim efektom. Međutim, u muzejskom je postupku potrebno da kostim bude autentično doživljen u svom povijesnom liku to prije, što se u pravilu radi o odjeći onih društvenih činilaca koji su u našoj teškoj prošlosti predvodili borbu za održanje nacionalnog identiteta, a ostavljeni u rascijepu između velikih sila kako je to bilo i sa Senjskim Uskocima. Usporedo, sve više javlja se potreba za ispravnom postavom onog folklornog ruha koje je do nedavna živjelo u našoj agrarnoj zemlji a koje nam izmiče u posljednjim oblicima. Upravo to je slučaj sa seljačkom okolinom grada Senja gdje se nošnja Bunjevaca izgubila u posljednjih osamdesetak godina. Zato je pohvalna zamisao Senjskog muzejskog društva da u obnovljenom Nehaj-gradu ostvari muzejsku postavu s povijesnom građom iz uskočkog razdoblja kad se grad Senj dovinuo do najvišeg dometa svog dugovjekog bivstvovanja. Uz pismene i materijalne spomenike iz tog doba koristan je prijedlog da se muzeološki ostvari kostimna slika Senjskih Uskoka u nekoliko koncizno sažetih modaliteta. Usporedo treba prikazati i nošnju onog seljačkog svijeta koji je kroz mnoga pokoljenja tvorio agrarnu sredinu svog grada. Zato se rado odazivljem pozivu Senjskog muzejskog društva i drugova u Gradskom muzeju Senja da sudjelujem u rješavanju privlačne iako nipošto lake zadaće. A kako sam već ranije pokušala osvijetliti pitanje o nošnji Senjskih Uskoka, (v. Senjski zbornik V, 1973.) to sam se s veseljem prihvatila dvostrukog zadatka, naime, da izradim osnovu za rekonstrukciju povijesnog kostima Senjskih Uskoka i za uspostavljanje nošnje senjskih Bunjevaca. Postava obiju grupa, svaka od po četiri lika namjerava se ostvariti u gornjim prostorijama Nehaj-града kako doista ta veličanstvena građevina traži da se njena prostrana unutrašnjost oplemeni s dobrim muzejskim rješenjima.

Pri tom javlja se pitanje kako da se uz kamene, pisane i ostale materijalne spomenike ostvari izlaganje povijesnog i folklornog kostima. Odgovor na to može se dati samo u oblikovanju kostima na muzejskim lutkama u prirodnoj veličini čovjeka. Tako bi te dvije grupe bile izložene u dvije nasuprot stavljene vitrine, dovoljno duboke, prostrane i odgovarajući osvijetljene pa da realistično oformljen kostimni prizor kod gledalaca postigne pozitivan vizuelan efekt i istinit psihički doživljaj.

Osim kulturnog i znanstvenog sadržaja, ova bi izložba dobila i prvenstvenu praktičnu namjenu. Naime, još se uvijek kod nas premalo pažnje daje tomu da se modernom nomadu-putniku ne pruža samo sunce i more, nego da je kulturno dobro, vješto prikazano i odnjevovano ona glavna tema koja privlači svakog gosta pa i došljaka u najmanje naselje a kamoli ne u povijesni ambijent Senja i okoline.

Zamišljeno je dakle da se u muzej u Nehaj-gradu postavi izložba od osam likova i to četiri nosilaca povijesnog uskočkog kostima i četiri u seljackoj nošnji senjskih Bunjevaca. Odjeća Uskoka treba da odgovara odjevnom priboru kako je postojao na našem sjevernom Primorju na prijelomu iz XVI u XVII stoljeće. To je dakle čista rekonstrukcija povijesnog dobra od kojeg nema materijalnih ostataka. Tek po neki spomen o tom naći ćemo u starim zapisima i ilustracijama iz onog vremena. Laglje će se ostvariti nošnja Bunjevaca, jer tek što je napuštena — ta postojala je još pred osamdesetak godina. O tom naći će se po koji spomen, a i ilustrativna građa s kraja prošlog stoljeća dobro će u tom poslužiti.

Nipošto laka zadaća rekonstrukcije povijesnog i folklornog kostima privlači stručnjaka zainteresiranog za kulturna zbivanja naše prošlosti to više, što je to prvi pokušaj da se pristupi ostvarenju takve zanimljive teme. Po prvi put nošnja Senjskih Uskoka imala bi se prikazati u svom specifičnom vidu i to u svečanom a i svakodnevnom vojničkom modalitetu, a da se kod tog što vjernije odrazi autentičnost te odjeće u širem smislu. Kao osnova u tom poslu poslužiti će nam rijetki grafički prikazi iz XVI i XVII stoljeća i uz to neke pisane vijesti, iako oboje u oskudnom izboru. Preuzela sam ovu obavezu s tim da teoretske zasade dosad poznate razradim u praktičnom smislu odnosno da ih stavim u materijalni okvir i da tako razrađenu građu preuzmu stručnjaci kostimografii na pripremnu doradu. S ovim poslom zadužene su dvije moje vrsne suradnice, obje stručnjaci u tekstilnom odjelu Etnografskog muzeja u Zagrebu. Drugarice Diana Heide i Nerina Eckhel obje su stručnjaci za tekstil i narodne nošnje.

U našem zajedničkom poslu treba najprije za svaki pojedini zadani lik naći pozitivno likovno rješenje. U tom treba iznaći funkcionalnost zadane odjeće i popratnog pribora. Dakle, treba pronaći i utvrditi službu i živu pokretljivost odjeće i s tim saznanjem oblikovati odgovarajuću cjelovitu stilsku sliku zadanog lika. Sve to treba potkrijepiti povijesnim podacima iz pristupačnih nam dokumenata tako da rekonstrukcija bude što istinitija i bliza autentičnom uskočkom odijevanju. Teoretske zamisli o pojedinim likovima moje će suradnice prenijeti u grafičke crteže tako da svaki lik bude predstavljen s dvije točke gledanja, čime će se postići cjelovita slika svakog lika. Iz tako dobivene slike prema tekstovnom opisu i grafičkom prikazu detaljno će se oblikovati svaki pojedini odjevni predmet u kompletima kostima. U smanjenom mjerilu etnološkom ćemo analizom kroja dobiti shemu, a iz tog zatim biti će izrađen u papiru kroy u naravnoj veličini za praktičnu primjenu konačne krojačke izradbe. Tako obrađeni odjevni predmet uklopit će se u zadani kostimni komplet. U krojevima će, osim temeljnog oblika i reza, biti naznačeni i ostali radni zahvati potrebni u ostvarenju odjevnog predmeta kao npr. položaj osnove u tkanini, nabori, ušitci te primjena ukrasa i aplikacija. Osim tako dobivenog kroja priređenog za konačnu izradu dogovorno odredit

ćemo vrst i fakturu tkanine i ostalog materijala, a to povlači za sobom i upute o nabavi i ručnoj izradbi tekstilija i ostalih tvorevina potrebnih za te kostime. Ujedno se upućuje i na zadobivanje odnosno nabavu popratnog pribora uz svaki lik. Nabava tkanina i ostalih potreba bit će ujedno najteži posao za postizanje konačnog rezultata. Mnoge od tkanina bit će potrebno ručno izrađivati prema uputama naših tekstilnih suradnica. Nužno će se odjevni predmeti izrađivati u unikalnim primjercima a to će unaprijed znamo, davati mnogo teškoća.

Privlačna zadaća da se u potpunosti rekonstruira grupna kostimna građa iz jedne tragične a pozitivno dinamične epohe koja je u burnom razdoblju evropske povijesti zadavala odrednicu u ovom dijelu svijeta, zanimljiv je posao. U daljnjem tekstu pokušat ćemo opravdati premise i izvođenje pripremnih radova kao skupnog zadatka naše nevelike radne grupe.

U dogovoru s drugovima iz Senja odlučili smo se dakle za dvije skupine: A) nošnja Senjskih Uskoka i B) nošnja Bunjevaca iz okoline Senja. Za prvu skupinu određena su četiri lika: 1) uskočki vojvoda, 2) uskočki zastavnik, 3) Uskok vojnik i 4) žena Uskoka u Senju. Kako da se oformi odjeća svakog od ta četiri lika, osnovno je pitanje u tom poslu. Najprije, svaki je lik rješavan sam o sebi. Ipak, istodobno, komponirana je i cjelovita izložba pa je svaki lik unesen u grupnu cjelinu tako da konačan dojam muzejske izložbe rezultira ujednačenim kolorističkim i stilskim sadržajem. Pri tom zadobit će se dinamika grupe u kojoj su skladno povezana sva četiri lika.

Odjevni predmeti koji su u muškoj odjeći blizi po službi i slični po obliku kao košulja, muški prsluk i sl. ipak se razlikuje prema društvenoj datosti pojedinih likova. U tom pažnja je svraćena podjednako na funkcionalnost odjeće kao i na kroj i boju kostima a i na osobitosti tkanine te konačnog stilskog izgleda u cjelini svakog kostima. Koloritni sadržaj rješavan je tako da odgovara zadanoj odjeći po društvenom položaju i vojničkom rangu likova, a da ipak u zadanoj skupini ostaje u okviru stilske umjerenosti. Zato su u tekstovnoj premisi likovi opisani pojedinačno, ali svaki od njih dosljedan je dio odgovarajuće vizuelne cjeline. Ovo radno pravilo vrijedi jednako za skupinu Uskoka kao i Bunjevaca. Međutim, u tom ima znatnih razlika, jer kostim Uskoka temelji se na čistoj rekonstrukciji, dok se narodna nošnja Bunjevaca oslanja na tipološke oblike dinarskog odjevnog habitusa.

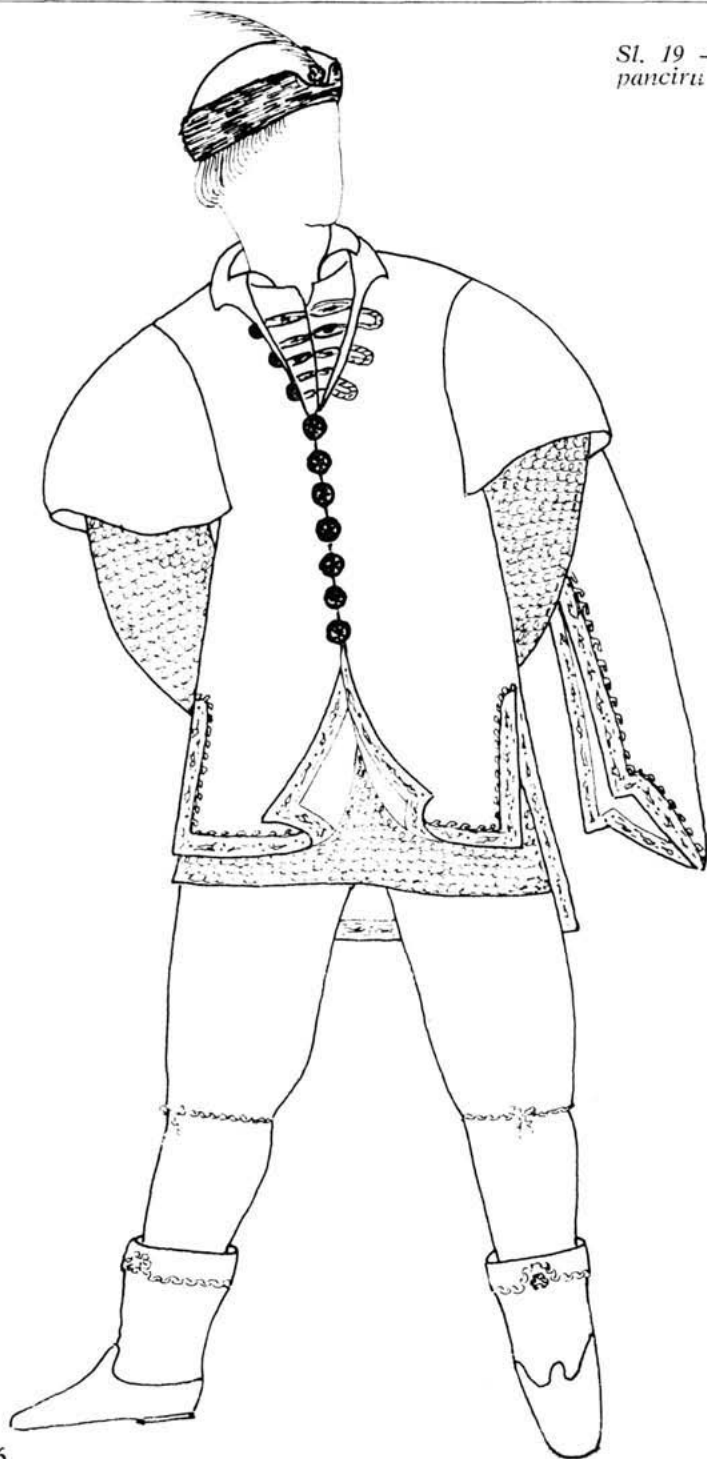
## A) NOŠNJA SENJSKIH USKOKA

### 1. lik: Uskočki vojvoda

#### *1) Uskočki vojvoda u panciru i kazaki, bez plašta*

Glavni povijesni izvor za taj lik su crteži kostima i popratni tekstovi u djelu Cesare Vecellio, »Degli abiti antiche e moderni di diverse partie del Mondo« izdano u Mlecima 1590. Služimo se četvrtim izdanjem ovoga djela (Paris 1859), u kojem svaku ilustraciju uz talijanski original teksta prati i francuski prijevod. To olakšava razumijevanje pojedinih antikviranih mletačkih izraza koji se francuskim dubliranjem laglje razjašnjaju. U Vecellijevu djelu za nas je u prvom redu važan njegov lik na listu Fo 420 s nazivom

Sl. 19 — Uskočki vojvoda u  
panciru i kazaki, bez plašta



»Capo di Uscocchi«, dakle »Uskočki vojvoda«. Ovom je liku najbliži Fo 417 s nazivom »Schivone o vero Dalmatino« što prevodimo »Hrvat ili Dalmatinac«, koji predstavlja uglednog hrvatskog velikaša iz primorja. U obzir dolaze i likovi Fo 415 »Habito d'Ungaro et Crovatto nobile«, a to je »odjeća Ugrina i Hrvata plemića«. Kako je između velikaša Hrvata i Ugričića — Madžara postojala klasna povezanost, tako i u njihovu odijevanju nije moglo biti znatnih razlika. Bez nacionalnih opreka koje tada u našem zakašnjelom feudalizmu nisu postojale i odjevni inventar bio je zajednički. Pogotovo je latinski jezik kao društveni i državni medij feudalnoj klasi služio kao obrana od habzburških presuzanja a i kao zaštita staleških privilegija. Osim ovih navedenih likova poslužiti će nam u djelu Vecellia za usporedbu i ostali likovi i to najviše levantinski i neki mletački kako je Venecija u mnogome usvojila materijalna i duhovna dobra Istočnog Mediterana.

Po svemu, u kostimu uskočkog vojvode nalaze se oni elementi koji su u muškoj odjeći vladali oko 1600. god. i to uglavnom u istočnom Mediteranu. Ipak, u tom jasne su crte nadolazećeg baroknog odijevanja španjolske mode pogotovo za vojnike i pomorce. Prema tomu dakle kostim uskočkog vojvode čine slijedeći odjevni predmeti: bijela platnena košulja, na njoj pancirna košulja i prsluk s pojasom, zatim hlače-dokoljenice i pod njima tanke i tijesne donje platnene gaće, na to gornji kaput kazaka, a preko svega veliki plašt. Kao obuća služe duge čarape i poluvisoke čizme. Na glavi je krzneni klobuk s perom i zlatnom agrafom. Popratni je pribor na ovom liku mač koji vojvoda drži lijevom rukom i kesa koju drži u desnoj ruci uz tijelo.

Platnena košulja odjevena je neposredno na tijelo. Od najboljeg je lane-nog platna pa za rekonstrukciju treba uzeti platno od tankih ponjava od prije I svjetskog rata koje bar donekle odgovara holandeskom platnu XVII stoljeća. I kroj odgovarat će takvoj holandeskoj košulji kako je nađena na potopljenoj galiji kod Gnalić (S. Petricioli, Brod kod Gnalića. Vrulje I i Zadar 1970. str. 21. i d.). Košulja je nabrana oko vrata, ima dvostruki položeni okovratnik i duge rukave s malim zarukavljem. Dužinom seže preko bokova gotovo do pola stegna, a nosi se izvan hlača, kako to ima Vecellio ali podjednako i u hlačama. Na platnenu košulju navučena je pancirna košulja (i to ima Vecellio). Spleten od gvozdenih verižica, uskočki je pancir kompletan košulja s dugim rukavima i opsežnim otvorom oko vrata da se može provući glava. Na tom je panciru odjeven prsluk. U kroju folklorne ječermice, prsluk je sprijeda otvoren i kopća se zlatnim kopčicama koje prate omalene toke eliptičnog oblika. Takve sitne toke nosili su na prsluku kasnije uskoci i seoski vojvode kako to ima npr. i vojvoda Prvan Kokorić, (slika u djelu A. Fortis, Viaggio in Dalmazia 1774. t. IV). Za razliku od kasnijih muških prsluka, renesansni prsluk ima rukave. Kratak rukav prsluka položen na nadlaktici ima npr. Petar Zrinski na jednom od svojih portreta (slika u djelu Posljednji Zrinski i Frankopani, str. 51). Uskočki je prsluk od finog zlatnosmeđeg sukna podstavljen ljubičastom svilom kako se to vidi na Vecellijevoj slici da kratki rukav leži na nadlaktici pancirne košulje. Prsluk je nešto duži od struka i opasan je kožnatim pojasom koji je optočen sitnim kositrenim zrcima. Ipak, to nije velika muška pašnjača, nego samo uski remen koji služi kao porte-épée za mač o lijevom boku. Na muzejskom se liku taj pas neće vidjeti jer je pokriven gornjim kaputom-kazakom.

Kao posebnu značajku muške odjeće kod Hrvata, Vecellio ističe da je njihovo gornje odijelo sprijeda kraće a straga znatno produženo. Osim toga Vecellijeva podatka nemamo drugih potvrda o tom čudnom kroju, neobičnom za tadašnje muško odijevanje. No kako nam Vecellijev lik služi kao osnova za rekonstrukciju ovog kostima, ovu smo značajku u kostim uskočkog vojvode unijeli kao osobitost hrvatskog muškog kostima oko 1600. godine. Dakle, to gornje ruho koje je sprijeda kraće nego straga, Vecellio zove »kazaka«. I kod nas je postojao taj naziv sve dok ga nije potisnula kasnija turska riječ »dolama«. Kazaka ima duge rukave, ali je rukav često samo dekorativan dodatak svećanoj kazaki pa tako (opet Vecellio) dajemo i u našoj rekonstrukciji. Vecellio zna kako se uskočki glavari oblače u dragocjene tkanine i svilu no ipak za kazaku našeg muzejskog lika odabrali smo fino sukno crvene karmin-boje. Kazaka je predstavljena najboljom svilom i to otvoreno crvenim taftom.

U kroju ravnog muškog kaputa, kazaka nema naglašen struk ali je u elegantnoj konturi prilegnuta uz otmjeni stas vojvode. Renesansni dugi rukav nije udešen za oblačenje na ruku pa kao dekorativan dodatak pripada svećanom izdanju vojvodske opreme. Lijepa podstava kazake ističe se na dugom rasporu rukava, od čega će na muzejskom liku ostati vidnom na desnom rukavu. Rukavi svršavaju ukrasnim šiljkom kako je taj orijentalni motiv unesen u evropsku modu tada kad su utjecaji s egzotičnog Orijenta kao modni rekviziti ulazili u evropsko muško odijevanje. Vecellio kaže da se kazaka obično ne zakapča, ali na njegovoj je slici kazaka skopčana s krupnim pucetima od zlatnog filigrana. Na našem muzejskom liku osim dva ili tri puceta pod grlom, koja ostaju otvorena da se vide toke na prsluku, sva druga velika puceta zakopčana su do struka. Zatim su oba revera kazake podvrnuta pa i tu proviruje svilena podstava. Kazaka je sva opšivena zlatnim galunima s kojim su optočena i oba revera na skutima.

Zapadnjački su element u nošnji uskočkog vojvode kratke hlače uz koje pristaju čarape duge do koljena. Dok ostali muški svijet u nas prezire kratke muške hlače kako to zna i I. Lovrić (Bilješke o putu po Dalmaciji, prijevod, str. 94.) kad govori o tom kako Morlaci preziru duge čarape kao ženski pribor i nose samo duge suknene hlače-benevreke, dotle u odijevanju gradskog patricijata i višeg plemstva prevladava barokna moda kratkih muških hlača. Koji put takve hlače sežu do koljena, ali najviše prekrivaju koljeno. U našim ranijim vijestima takve se muške hlače zovu »dostegnice«, svilene ili suknene. Na Zapadu prevladala je španjolska moda sasvim tijesnih dostegnica prema svemoćnom diktatu ranog baroknog odijevanja. Međutim kod nas sigurno nije bilo takvih pomodnih pretjeranosti a nije se uz koljeno dodavao ni privjesak od skupocjenih čipaka kako je to prema francuskom ukusu ušlo u sveopću evropsku modu. Kod nas takove raskoši nije bilo, pogotovo nisu Senjski Uskoci prihvaćali pomodne hirove. Zato nećemo našem liku dodati ni lepršave vrpčice uz koljeno kako to ima Vecellio. Kao podveze stavit ćemo solidne vunene užice u boji koja odgovara čarapama. I hlače-dostegnice na našem su liku suknene, samo od nešto debljeg sukna zlatnosmeđe boje, a čarape i podveze su crvene.

Noge ima vojvoda obuvene u duge čarape i poluvisoke čizme. Ravne čarape ispletene su od tanke crvene vunice u ravnom pletivu na pet igala.

Nategnute su u listovima pa ulaze u nogavice hlača gdje su pridržane s podvezama od iste vunice. Lijepe čizme s posunovraćenim reverom izrađene su od mekane svjetlosmeđe ševro-kože a na levantinski način obje su na istom kalupu bez razlike za desnu ili lijevu nogu. Na rubu revera opšivene su sitnom pletenicom od iste kože koja je na prednjem vrhu čizme skupljena u ukrasnu rozeticu.

Dosada smo pratili odjeću uskočkog vojvode dosljedno prema slici Vecellia. U tom dobili smo upotrebnu odoru ratnika, jednostavnu u dvodjelnom sastavu kazake i dostegnica a upotpunjenu s pancirom. No i u takvom jednostavnom odijelu, pripravnom za bojni pohod vojnik, a pogotovo starješina i glavar bojne čete, u XVI i XVII stoljeću ne bi nastupao u javnosti a da se ne bi zaogrnuo plaštem ili kabanicom. Zato ćemo, — nasuprot Vecellijevoj slici, — u muzejskoj postavi liku uskočkog vojvode dodati takav ogrtač. Ujedno ćemo tim postići potreban likovni okvir jer bez toga vojvodski kostim ostao bi oskudan, gotovo nedovršen. Veliki plašt s kukuljicom prebačen je na lutki tako da ostaju vidni glavni dijelovi kostima sa svim pojedinostima pa i viseći rukav kazake na desnoj strani.

Taj veliki plašt od najboljeg je tamnocrvenog sukna. Krojen je zvonoliko i u bogatim naborima pada niže koljena. Takav plašt obično ima okovratnik koji se u kroju produžuje ravno od ramena, a na svom je pročelju sastavljen u kukuljicu. Na tom je ravnom sastavu kukuljice ukrasna pruga od zlatnog gajtana i veza. Za izradu tog zlatnoveza poslužiti ćemo se ornamentnom vinjete u drvorezu na stranicama spjeva Petra Zrinskog »Adrianskoga mora sirena« (nav. djelo str. 195. i 136.). Tom zlatnom ukrasu straga na položenoj kapuljači, odgovarat će sprijeda veliki zlatni lanac s krupnim karikama na grudima s dvije agrafe u istoj filigranskoj izradbi. S takvim plaštem bit će obogaćen kostim uskočkog vojvode koji je zapravo skroman sa svoja dva dijela, kazakom i hlačama a to će čitav lik dignuti do potrebnog društvenog ugleda. A ne treba zaboraviti da su uskočki prvaci raspolagali obilatim plijenom s mletačkih i turskih galija, s dragocjenim tkaninama, platnom, svilom pa i metalnim priborom, nakitom i oružjem.

Glavu ima vojvoda pokrivenu s pustenim klobukom. S visokim obodom koji se može sagnuti na šiju, takav je klobuk poznat već u srednjem vijeku kao praktično pokrivalo muške glave na putu i vojnom pohodu. U svečanom izdanju takav klobuk kao ugledno pokrivalo odličnih pojedinaca ima obod od niskog krzna, najbolje od vidre pa ćemo takav krzneni obod staviti i na klobuk našeg muzejskog lika. Fino krzno od vidre ili od dabra (a dabra je tada još bilo u našim vodama) s niskom dlakom, pokriva obod klobuka koji sprijeda nad čelom ima oduži raspore. Tu je pričvršćena oveća zlatna agrafa a s njom je dignuto pero (sokolovo ili orlovo) kao čelenka.

Oružje je glavni popratni pribor u kostimu uskočkog vojvode. O pojasu vojvoda ima mač u toku s kovnim ukrasom a lijevom rukom pridržava mač. Desnu ruku ima ili ležerno opuštenu kao na liku Vecellija ili u njoj drži kesu s novcima. Nevelika oduža »borša-česa« sašivena je od starog brokata, opremljena sa zlatnom mrežicom i na dnu ima privjesak s resom i filigranskim zlatnim pucetom. Na njenu je otvoru kroz zlatnu mrežicu provučena uzica s kojom je kesa zatvorena.

Tako u rekonstruiranom povijesnom kostimu oformljen lik vojvode Senjskih Uskoka u muzejskoj će postavi vidno zastupati dinamičku ulogu koju su senjski vođe vršili čitavo jedno stoljeće kroz tri pokoljenja.

## 2. lik: Uskočki zastavnik

### 2) *Uskočki zastavnik u surki, bez bunde*

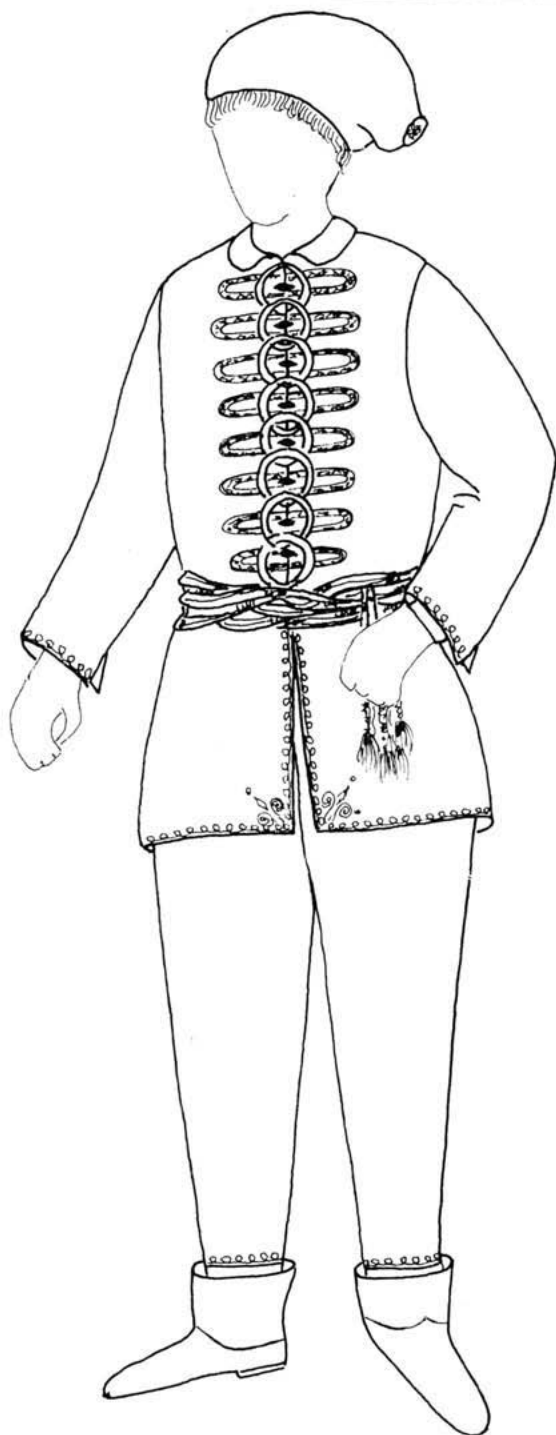
Za rekonstrukciju ovog kostima jedva ćemo moći poslužiti se nekim iscrpnijim izvorom kako nam je za kostim vojvode poslužio Vecellio. Samo u jednom sitnom bakrorezu u djelu J. W. Valvasora (Die Ehre des Herzogthums Krain, Nürnberg 1689, str. 295) naći ćemo po koji koristan podatak. Na toj je slici u formatu  $10,5 \times 15$  cm prikazano pet uskočkih figura od kojih su dva svećenika i uz njih jedan uskok u neuglednoj i neprepoznatljivoj odjeći. Ali dva lika u lijevom polju slike, ma kako sitna, važna su za naše pitanje. Jedno je muškarac u realistično nacrtanom odijelu. Ima na sebi surku skopčanu s tokama, s dugim rukavima i opasanu u struku, zatim tijesne, očito duge hlače. Na glavi ima kapu koja nije suviše niska, a u ruci drži buzdovan pa tako taj muškarac očito predstavlja neki vojnički čin. Taj sitni Valvasorov crtež poslužit će nam za formiranje odijela kakvo je pripadalo nekom važnijem položaju među uskocima. Doduše, tu su prikazani uskoci u Žumberku u XVII stoljeću, ali bez sumnje takvo je odijelo mogao nositi i ranije mladi Uskok pa i tada kad Senjski Uskoci još nisu bili raseljeni. Naime, i nakon preseobe, Senjski Uskoci, sredinom XVII stoljeća, još su u Žumberku davali glavnu značajku ovdje naseljenom narodu po svom ponašanju a dosljedno i po odijevanju. O tom svjedoči i drugi lik u lijevom polju ovog bakroreza. To je žena, a u njezinoj nošnji očito ima jasnih primorskih elemenata pa ćemo i taj lik uzeti kao osnovu za naša promatranja o kostimu uskočkih žena prije nasilnog raseljenja Uskoka iz Senja. Taj ćemo Valvasorov grafički podatak koristiti u rekonstrukciji ženskog lika u ovoj A) muškoj grupi.

Odjeću uskočkog zastavnika u kostimnoj rekonstrukciji čine slijedeći odjevni predmeti: bijela platnena košulja, na njoj prslukvams, zatim kaput-surka i hlače gaće te pojas. Obuću čine bječve čarape i mestve kondure, a pokrivalo glave je kapa hrvatska s agrafom na dnu. Mladi zastavnik ima oko vrata svileni rubac pošu. Zaogrnut je janječim kožuhom, obrubljenim lisičinom. Popratni mu je pribor: o boku sablja krivošija, u ruci buzdovan, o pojasu tobolac ili kesa za puščani prah i manja kesa s kresivom. U pozadini između vojvode i zastavnika, bliže ovomu, izložena je jedna od uskočkih zastava.

Košulja je od lanenog platna u običnom kroju starinske barokne muške košulje s mekanim posunovraćenim okovratnikom i dugim rukavima sa zrukavljem-manšeticom. Košulja ima pončo-kroj bez šava na ramenima i okrugli izrez oko vrata s dubokim prorezom na prsima. Oko vrata košulja je sitno nabrana sprijeda manje, straga su nabori jače skupljeni na šiji pa je tako košulja u leđima udobno široka. Košulja dosiže preko struka a nosi se u suknenim hlačama. U ljetnom odijelu s platnenim gaćama košulja se nosila



Sl. 20 — Uskočki zastavnik u surki, bez bunde



izvan gaća, ali tada bez surke samo s ječermom i opasana muškim pasom. Ali u muzejskoj postavi predstavljamo kompletan kostim pa je na košulju najprije odjeven prsluk bez rukava. Taj je u kroju tzv. vamsa, tj. bez raspora sprijeđa. Takav se barokni prsluk navlači preko glave ili je za bolju udobnost otvoren pod lijevom rukom gdje se zakapča s tri ili četiri puceta. U našem folklornom ruhu prsluk vams održao se u varijantama panonskog muškog odijevanja. Kako se na našem muzejskom liku taj prsluk neće vidjeti, to je izrađen u tanjem suknu svjetlo smeđe boje bez ukrasa.

Glavna odjeća zastavnika sastoji se od kaputa surke i dugih hlaća. Hlače su od tamnomodrog sukna u kroju poznatih muških hlaća s ingvinalnim rasporom, s tzv. »džepovima«, ali im gornji dio dosiže do struka, a nisu tako niske kao folklorne benevrecke. Komotne su ali ne vrećaste, široke u gornjem dijelu. Od koljena niže sužuju se ali nisu pretijesne. Sežu do gležanja i tu svršavaju kraćim rasporom na listu koji se s unutrašnje strane zakapča sa srebrnim kopčicama.

Kaput surka je od sukna rdastocrvene boje. Još uvijek taj kaput možemo zvati i kazaka, jer u kroju odgovara tom starinskom muškom odijelu. Krojena je uz tijelo ali u komotnom baroknom kroju, a zakopčava se sprijeđa sve od okruglog okovratnika do struka gdje je opasan dugačkim starinskim pojansom. Ima duge rukave krojene svedeno kako to traži barokni odjevni stil. Rukav je normalno širok no ne vrećasto preširok. Svršava u zapešću s malim rasporom bez zakapčanja. Rukavi nisu udešeni za zabacivanje pa su solidno sašiveni na stanu surke i odjeveni su na ruke. Tako nemaju dekorativnu nego samo upotrebnu funkciju. Surka je podstavljena tzv. aleksandrijskom svilom sa crvenožutim sitnim prugama kako se i sad nalazi na našim folklornim primjercima primorskih varijanata. Straga, na lednom dijelu od struka naniže umetnut je trokutni ušitak pa s tim mekanim »klinom« (koji ostaje bez podstave) surka dobiva potrebno proširenje u bokovima.

Surka se zakapča od grla do struka i to sa srebrnim pucetima u obliku nevelikih oliva kojima odgovaraju srebrne omčice. Uz to kopčanje na prsima surke aplicirani su crveni galuni koji se u redovima nižu na obje strane kao izdužene usporedne petlje. Taj ukras muške odore, takve vodoravno nanižane petlje našivene na prsima muške surke i dolame, usvojen je s orijentalnog kaftana i redovno prati kao stalni atribut odoru naših vojnika. Hrvatski plemići usvajaju taj orijentalni dekorativan motiv i produžuju ga kao vlastitost sve do u prošlo stoljeće. Osim toga u folklornom je stilu na surku nanesen ukras od srmenih gajtančića. U vršcima obiju prednjica i na lednom dijelu uz onaj klin, izveden je geometrijski ornament. U folklornom stilu tu se ponavlja motiv spirale čim se ispunja prostor donjeg dijela surke.

Povrh svega, osim opisanog ukrasa, mladi zastavnik na svojoj surki nosi još i viteški nakit. To su srebrne toke alke, kako to ima Uskok na Valvazorovu crtežu. Često takav viteški rekvizit susrećemo na portretima hrvatskih velmoža u XVI i XVII stoljeću. Na starinskoj surki taj se nakit produžuje i kasnije kad hrvatsko plemstvo zadržava svoje domaće vojničko ruho pa i tada kad je u ostaloj carevini već prevladavala francuska muška moda i u vojničkoj bojnoj odori. Bez sumnje, naši su velikaši takve zlatne kolute imali i u skupocjenoj filigranskoj izvedbi (v. na portretu Petra Zrinskog, nav. djelo

str. 189.). Naš Uskok zastavnik ima takve alke od masivnog srebra a svaki kolut ima oko 5 cm u promjeru. Koluti su našiveni jedan preko drugoga a ima ih 12 komada pa tvore veliki središnji ukras na ovom lijepom vojničkom ruhu. Mladi zastavnik ima oko vrata svileni rubac koji je spušten na prsluk ali tako da ispod nešto otvorene surke obilato proviruje. Takav je rubac, — u narodu zove se »poša«, — bio tako karakterističan za nošnju Hrvata da su ga hrvatski vojnici pronijeli evropskim bojištima. Ušao je u zapadnjačku modu kako to svjedoči porijeklo riječi »kravata«, tog suvremenog konvencionalnog muškog pribora.

Surka je opasana muškim pasom. To je »pas na struke« kako i sad takav pojas pripada u mušku narodnu nošnju u kontinentalnoj Dalmaciji i Hercegovini. Dekorativno sastavljen od upletenih vunelih struka koje su u navratima od pedlja dužine skupljene svilenim ili vunelim koncem. Takav je pojas dug oko 4,50 m, a svršava odužim kitama koje padaju s lijevog boka. Taj je muški pojas starobalkansko dobro. U nošnji Krajišnika kojoj je u biti odgovarala i uskočka nošnja, takav muški pas opisuje Evlija Čelebija. Kad govorimo o običajima Krajišnika, on opisuje takav pojas u mnogostrukoj službi čvrstog užeta kojim su se zarobljenici izvlačili iz duboke tamnice. Doista, takav pojas razriješen po dužini može poslužiti kao dobro uže. Uz pojas Uskok ima ovješene različite pribore. Tu je sablja demeškinja, tobolac ili rog za puščani prah, manja torbica s kresivom, plosna čutura ili putna čaša-kepečija.

Na nogama uskočki zastavnik ima bijele bječve od domaće vune tako duge da ulaze u nogavice od hlača. Ima mekane cipele-mestve od svijetlo-smeđe kože sa širokim otvorom uz gležanj gdje proviruju bijele bječve.

Na glavi zastavnik ima »kapu hrvatku«. To je ona okrugla kapa bez oboda koja se još u prošlom stoljeću nosila u Lici i Bosankpoj Krajini kao muško i žensko pokrivalo glave. Od crvenog skrleta (finog sukna) odugačka vrećasta kapa svršava s ravnim kružnim dnom koje pada na pleća ili rame. Kapu hrvatku zadržali su na Granici serežani kao elitani vojnički rod graničara u Vojnoj Krajini. U sasvim dotjeranoj fasoni nosio ju je ban Jelačić uz svoju gala mondu krajiškog generala.

Uskocima je, kao uopće našem planinskom svijetu ovčji kožuh služio ljeti i zimi. Kao velika bunda bez rukava i proreza za ruke, kožuh se nosio na obje strane: ljeti s dlakom na vanjskoj strani za zaštitu od ljetne kiše i jake planinske rose, zimi s krznom unutra za obranu od zime i mraza. Uskočkom zastavniku dodajemo takav kožuh ali u boljem izdanju nego što ćemo to vidjeti na seljaku Bunjevcu. Kožuh Uskoka nije sašiven samo od poluštavljenih janječih koža. To je bunda od tamnosmeđeg sukna taninski obojenog hrastovim šišarkama, upravo od domaće raše. Bunda je podstavljena janječim krznom i to od kožica mladog, čak nerođenog janjeta s priliegnutim runom. Obrubljena je lisičinom, a i ta je odabrana od svijetlih trbušina s niskom dlakom. Velika je kabanica sprijeda široko otvorena a pridržana je s jakom iglom na prsima. Iglu je srebrna s dva naglašena romboidna šiljka kako je vidimo na kabanici vojvode Kokorića u navedenom djelu A. Fortisa. Kabanica bunda izrađena je pomno, tako da se doista može nositi na obje strane. U muzejskoj izložbi staviti ćemo je da joj vanjska strana bude suknena.

Ovako opremljen Uskok u muzejskoj je postavi odjeven u starinsko ple-mićko ruho koje već ima stilske folklorne crte kako je to održano u našem narcдном odjevnom dobru gotovo do naših dana.

### 3. lik: Uskočki vojnik

#### 3) *Uskok vojnik u košulji i ječermi s tokama*

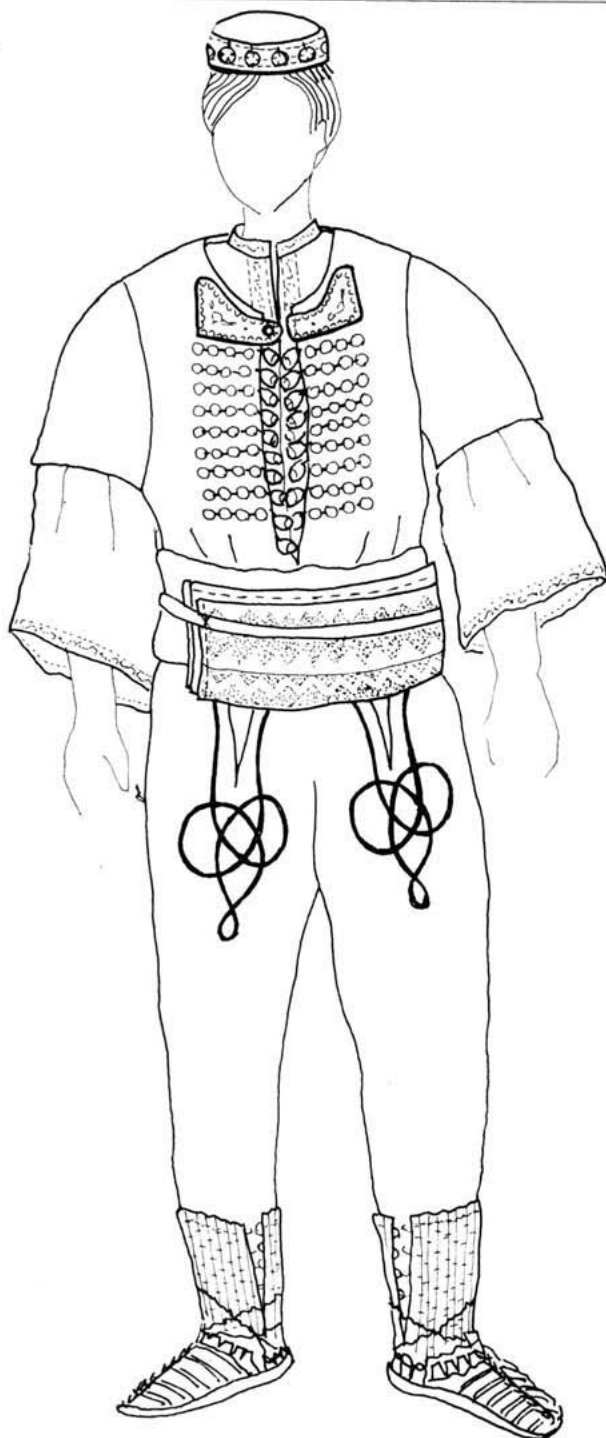
Taj ćemo lik opremiti prema tekstovnim izvorima i folklornim predloš-cima. Ujedno će nam poslužiti brojne poznate grafike vojnika krajišnika i graničara serežana. U prvom redu posegnut ćemo ponovno za djelom C. Vec-celia. U kratkom opisu uz sliku uskočkog vojvode (Fo 420), on daje neke poje-dinosti koje se odnose na glavninu uskočke vojske a ne samo na glavare. Tako Vecelijeva napomena o obući Uskoka i njihovu hod u krševima zna-čajna je ne samo za Uskoke nego za sve brđane na širokom rasponu našeg primorja i kraškog zaleđa. Vecellio naime kaže kako Uskoci nose mekanu obuću i da u njoj hitro i gipko prolaze strmenitim stranama kao divokoze. Doista tako naši primorci i brđani hodaju u opancima oputašima.

Osim toga, iscrpan opis kako su opremljeni vojnici Uskoci našao je F. Rački u jednom rukopisu u Firenci (Franjo Rački, Prilog za poviest hrvatskih Uskoka, Starine JAZU, 1877. str. 172, odjeljak o odjeći str. 191/2). Taj je rukopis napisao neki talijanski trgovac rodom iz pokrajine Marche, dakle nije bio Mlečanin neprijateljski raspoložen prema Senjskim Uskocima. Šta-više, trgujući u primorju od Rijeke do Senja, taj je Talijan dobro poznavao Uskoke i njihove glavare. Kako je na Rijeci u trgovačkoj kući svoje obitelji boravio duže od četrdeset godina, on je putujući po Primorju i Dalmaciji do-bro upoznao zemlju i narod. Senjske Uskoke visoko je cijenio a kao prijatelj roda Daničića često je boravio u Senju kod njih u gostima. Na ustuk spisima o Senjskim Uskocima kako ih donose Minuccio i Scarpi, koji pišu s mletač-kog stanovišta, ovaj anonimni kroničar pruža trijezne vijesti o tadašnjim pri-likama na Jadranu na moru i kopnu. Usput, on daje kratak, jezgrovit opis uskočke opreme. Njegovi podaci poslužiti će nam za rekonstrukciju kostima za naš treći lik ove skupine. U realističnim podacima Anonimova opisa u mnogome prepoznajemo pribor koji se do danas održao u muškoj narodnoj nošnji dinarskog tipološkog habitusa.

Prema Anonimovu opisu uskočkom vojnu opremu čine slijedeći odjevni predmeti: košulja, prsluk, pojas, gaće-benevreke, dolama-ugarštica, a kao obuća čarape i opanci oputaši, zatim još ogrtač u obliku velike suknene ka-banice-plašta. Tim ćemo predmetima rekonstruirati kostim Uskoka vojnika. Anonim ne daje podatak o pokrivalu glave pa ćemo vojniku Uskoku dodati crvenkapu.

Po Anonimovu opisu košulja je tipično dinarska. Od grubog lanenog platna sašivena je u tradicijskom pončo-kroju kako je poznamo u tipu ravne tunike s rukavima. Rukavi dosižu do pod lakat i široko otvoreni ostavljaju podlakticu golom. Anonim ne govori o vezu na toj košulji, ali prema navede-nom kroju ta je košulja i u tom odgovala arhetipu naših dinarskih muških

Sl. 21 — Uskok vojnik u košulji i ječermi s tokama



košulja. Zato ćemo košulju našeg Uskoka vojnika obogatiti vezom na poprsnici i ošvicama rukava. Vez je u vunici tamnih boja pa možda i u domaćoj svili kako su žene uzgajale svilene bube i same preradivale svilu za vezivo. Međutim, za našu rekonstrukciju odabrat ćemo vez u vunici, a ornament odgledat ćemo s muških košulja iz Bukovice i Ravnih Kotara kako su postojale još poslije I rata u našim muzejima. Košulja ima izvezeni ravni okovratnik ali taj se ne zakapča pa košulja ostaje otvorena na dugom rasporu na prsima. Dužinom seže do pola stegna a nosi se u suknenim hlačama.

Po opisu Anonima, uskočke su hlače prave seljačke benevrecke kako se takve hlače dinarskog kroja i sad zovu. Od domaće bijele raše, ove su vunene gaće uvijek u kroju s ingvinalnim rasporima, tzv. džepovima a nisko ispod struka pridržane su uskim remenom-kajišem provedenim u gornjem podvnutom rubu. Tijesne nogavice benevrecka dopiru do gležnja gdje svršavaju s tzv. potpetkom. To je ošira traka prišivena na sam rub nogavica koja dolazi na голу nogu pod petom kako se i zove. Potpetak služi da benevrecke ostaju napete u hod, da se ne uzdižu i ne suču uz nogu. Ali potpetak je dosta dugačak da se može s nogavicom zajedno podvući pod koljeno. Nogavice su utaknute u visoke grliće bječava i nazuvaka. O tom Anonim daje siguran podatak. Naime benevrecke imaju duž lista oduži raspor koji se zakapča kopčicama, Anonim kaže gvozdenim, mjedanim ili srebrnim. On dodaje kako je to spretno, jer kad na ratnim pohodima Uskoci prelaze neku vodu, vojnici otkopčavaju i dignu nogavice nad koljeno pa tako ne gube vrijeme presvlačenjem a ni ne moče odijelo i odmah brzo nastavljaju bojni pohod. Takve benevrecke dat ćemo u rekonstrukciji uskočkog ruha i to s ukrasom kako ga poznamo iz folklornih primjeraka s opletenim crvenim gajtanom oko oba »džepa«, na rasporima i na šavovima.

Razliku između Anonimova opisa i folklornih predložaka naći ćemo u običovanju muškog prsluka. Naime, kao i dinarska ječerma ili fermen i Anonim kaže da Uskok na košulji ima prsluk dug nešto preko pojasa. No dok su sadašnji koreti i ječermice u pravilu bez rukava, prema Anonimu prsluk »cosachino« kako ga on zove, ima kratke rukave.

Kratak rukav na prsluku zatekli smo i na kostimu uskočkog vojvode pa je i na ruhu vojnika Uskoka takav kratki rukav prsluka široko položen na nadlaktici platnene košulje. Prsluk je od otvoreno crvenog sukna, skrleta, položen grubim domaćim neizbijeljenim platnom. Taj crveni prsluk nosi srebrne ilike na obje prednjice koje se uopće ne skapčaju. Ilike su u obliku srebrnih kalota a s malom prošupljenom nožicom prišivene su na sukneni podlogu. Osim tih ilika, pod grlom na prsluku pričvršćene su dvije toke-ploče, a ispod njih redaju se ilike našivene sve do struka. Obje ploče-toke pozlaćene su, a ilike su uvijek srebrne ili bar dobro posrebrene. Takav prsluk-ječerma dobro je poznata iz muške nošnje od Hercegovine do Korduna pa ćemo po recentnim primjercima rekonstruirati tako optočen prsluk Uskoka vojnika.

I pojas Uskoka vojnika rekonstruirat ćemo prema folklornim primjercima, služeći se u tom ilustracijama Baltasara Hacqueta a i po slikama kako ih A. Mijatović donosi u djelu Uskoci i Krajišnici, Zagreb, 1974. Zapravo, Uskoku dat ćemo dva pojasa. Jedno je mekani tkani pas, nazivan trabolos. Zove se po luci Tripolis otkud su se u srednjem vijeku nabavljali takvi pojasi,

ali još u naše dane takve su mekane pojase žene same tkale od vunice u tamnim bojama, najviše sasvim tamnocrvenoj. Taj 3,50 m dugačak i do dva pedlja širok pojas omata se oko struka, a na njegov dolazi velika muška pašnjača. Viteška pašnjača, okovana sitnim kositrenim pulijama, jedan je od onih rekvizita koji su se u našoj zemlji održali od pradavnih vremena. Naime, takvom okovanom kožnom pojasu odgovaraju ostaci kožnih pojasa iz japodskih nekropola u Lici iz prvih stoljeća naše ere. Velika pašnjača stoji sprijeda na trbuhu a kopča se straga s kraćim remenom. Sastoji se od nekoliko listova predjeljaka od iste kože. U to se zatiče različito oružje: male puške i kubure, noževi i kresivo, a to je stalni pribor Uskoka vojnika. Uz to ima na pojasu ovješena tobolac ili rog za prah i mazivo za pušku kremenjaču koju naš Uskok drži lijevom rukom. O ramenu ovješena mu je torba uprtnjača bez koje se ne odlazi na put pa ni iz kuće. Torba je jedan od dobrih starih primjeraka. Otkana je od tamne vune raznih boja s klječanim ornamentima odgledanim s kojeg odabranog muzejskog primjerka, jer na terenu već se ne nalaze torbe u starim domaćim biljnim bojama kako su vunu žene same mastile. Torba je okićena bujnim kitama od iste tamne vunice. U torbi vojnik ima rezervne čarape i opanke koje će trebati na duljem hođu, jer kako Anonim kaže, opanci od sirove kože mogu izdržati i mjesec dana, ali su uskočki pohodi u bezljudnoj zemlji, opustošenoj stalnim četovanjem dugi i naporni a bez obuce nema vojniku života.

Anonim kaže da u opremu Uskoka pripada i oduži haljetak od sukna. On ga naziva »una vesta lunga all'ungarescha«. U tom prepoznajemo medijevalnu »ugaršticu« starih tekstova i narodnih pjesama. Kasnije ovo odijelo nazvalo se turskom posuđenicom »dolama« kako je i sad poznato. Ugarštica dolama od istog je sukna, bijele domaće raše od kakvog su i hlače benevrekke. Ukrašena je istim crvenim gajtanom a osim toga na poprsnici na obje strane ima vodoravne nizove od crvenih galuna, kako smo to našli i na odori zastavnika. Dugi rukavi ugarštice udešeni su s rasporem ispod pazuha za zabacivanje na pleća pa ćemo taj način prikazati i na našem muzejskom liku već zato da se mogu istaknuti kratki rukavi prsluka ječermne. Samo za najveće zime sukneni rukavi navlačili su se na ruke, odnosno na rukave košulje. Ali za razliku od visećih rukava na vojvodskoj kazaki koji su samo dekorativan dodatak gospodskom odijelu, rukavi na vojničkoj dolami dosta su široki i nisu podstavljeni pa se mogu praktično navući na rukave od košulje. U pravilu, tako se oblače samo za najhladnijih dana, a inače zabacuju se pa i vežu na leđima. Dolama je otvorena sprijeda tako da vidnim ostaje donje ruho, vez na košulji, toke na prsima pa i oba pojasa s priborom.

Povrh opisanog odijela vojnik je zagrnut velikom crvenom kabanicom. Takvu kabanicu Anonim zove »copinich«. Taj se turcizam kod nas na jugu izgubio. Mađarskim se posredovanjem zadržao u kajkavskim govorima gdje se »kepenjek« zove sukneni svečani ogrtač mladenaca u svatovima. Usporedo, za veliki muški ogrtač zadržao se do sada stari romanizam »kabanica« kako se danas zove i gornji zimski kaput uopće.

Na balkanskom prostoru velika kabanica od domaće jarkocrvene raše od pradavnih je vremena sastavni dio nošnje odraslih muškaraca. Crvena kabanica zadržala se na Levantu, prihvatili su je Osmanlije, a u našem je dinar-

skom habitusu autohtono dobro. Ističe se u nošnji serežana, tog izuzetnog vojničkog roda na Granici, povlaštenog da zadrži svoju narodnu nošnju, kako su je zatim Jelačićeve čete god. 1848. pronijele evropskim bojištima.

Iako je crvena kabanica do naših dana stalni viteški rekvizit u svečanom izdanju muškog odijevanja u primorju i dubljem zaleđu, u rekonstrukciji uskočkog kostima ne ćemo se poslužiti doslovnim folklornom primjenom. Kao najbolji predložak za rekonstrukciju ove vojničke kabanice poslužiti će nam ilustracije u djelima B. Hacqueta iz XVIII stoljeća a i poznate grafike serežana iz godine 1848. To je veliki plašt s kukuljicom koji pokriva konjanika s oružjem i putnim priborom. U tom je obilatom plaštu sačuvana konstrukcija arhaičnog balkanskog arhetipa. Naime, taj plašt nije krojen na evropski način gdje je tkanina rezana zvonoliko u smjeru osnove u tkanju i zato svedena od ramena naniže u velikom luku. Suprotno od tog, u našoj crvenoj kabanici tkanina je sastavljena po dužini osnove tako da su uske pole domaće raše sašivene jedna uz drugu u vodoravnom smjeru. Zato sastavni šavovi ne teku usporedo s vertikalnim nabiranjem plašta nego obratno od tog, šavovi su horizontalno položeni na visinu plašta a to plaštu daje ukočenu zaobljenost. To je značajna crta seljačkih kabanica ove vrsti kako se sad čuvaju u muzejima i kako pojedini primjerci još postoje u dobrim kućama u Dalmaciji i Hercegovini. Crvena kabanica nema sašivenu kukuljicu a i to je jedna od značajnih crta starinskih predmeta ove vrsti. Upravo ovu karakteristiku ističe Anonim kad opisuje »copinich« Senjskih Uskoka. Široki okovratnik nastavlja se na ramenima od glavnine plašta i otvoren pokriva leđa. Za nevremena podiže se i veže s nekoliko uzica pa se tako dobije kapuljača koja duboko pokriva glavu i štiti obraz i oči od kiše i vjetra. To je zapravo isti kraj kako smo takvu složenu kukuljicu našli na vojvodskom plaštu. No na svečanom vojvodskom plaštu kapuljača je po sredini sašivena i ukrašena bogatim vezom i po tom određena da se ne podiže na glavu nego da se veliki zlatovez istakne ležeći ravno na leđima. Međutim, na vojničkoj kabanici nema potrebe za ukrasom pa tu okovratnik ima korisnu službu velike kapuljače.

Anonim kaže kako Uskok vojnik osim kabanice svagda nosi sa sobom i svoju »ščavinu«. To je manji pokrivač ili zapravo veliki šal od grube domaće vune u zagasito sivim ili smeđim tonovima sirove ovčje vune. Ščavinom zove se i danas takav manji pokrivač koji u srednjoj Dalmaciji u seoskim i malograđanskim kućama služi na mnogo načina: kao ogrtač prebačen na ramena za kraći izlazak po nevremenu, kao posteljni pokrivač a i kao prostirka na drvenim sjedalicama i klupama u sobi i kuhinji. Anonim zna da Uskoci ščavinu vješaju na kakvu granu ili stablo nad ležajem na golom tlu da se zaštite od vjetra i kiše, a nose je i na brod. Po svemu dakle ščavina je služila Uskocima tako kako to I. Lovrić zna da je Morlaku ščavina i ogrtač i posteljni pokrivač (nav. djelo str. 72.). Kako je u muzejskoj postavi Uskok zaogrnut crvenom kabanicom a u rukama drži pušku i nadžak, to ćemo u izložbi ščavinu dodati uz lik Uskoka, prebačenu na neki poviši panj ili ovješenu o suhu granu.

Anonim dobro pozna opanke kao glavnu obuću Uskoka. To je opanak od sirove kože kojem, kako Anonim kaže, dlake vise sa strane na potplatu. Do-



ista, poluučinjena koža goveđa ili ovčja od pamtivjeka služi dinarskom gorštaku i primorcu. Opleten oputom takav je opanak na krševitim stazama do nedavna sve do naših dana bio najpodesnija obuća. Opanak se brzo troši, ali ga je lako namaknuti. Osim boljih opanaka opletenih izbijeljenom oputom od janječeg crijeva ili bijelom špagom kako su to izrađivali seoski majstori opančari, jednostavne opanke ovlaš opletene sirovom oputom izrađivale su žene same. Muški u kući skrojili bi kožu i nakvašenu nabili je čavličima na drveni kalup veličine već kako je trebalo jer kalupa je u kući bilo za svačiju nogu od dječje do velikih.

U arhaičnoj brđanskoj nošnji sve do današnjih promjena obuća je bila izvrstan pribor podesan ljeti i zimi. Noga se obuvala u trostruki sloj čarapa. Prvo se obukla mekana čarapa bjelača od tanke vune ispletene na pet igala ali sa čvrstim očicama u tzv. tuniškom bodu sa hvatanjem očica s unutarnje strane pletače igle. To je pletivu davalo gotovo tekstilnu čvrstoću. Stopalo i peta i na toj su velikoj čarapi od bijele vune, ali veliko i široko »grlo« nastavljalo se u krutom pletivu sa šarama raznobojne vune. Na te ispletene šare još se našivao vez u crvenom, žutom i bijelom pamuku tako da je taj masivan vez čarapu činio još tvrdom. Na ta dva sloja čarape još se navukao treći. To je nazuvak, naglavak, priglavak ili kako se već u kom kraju nazivala ta kratka masivna čarapa. Ispletena od tamne vune imala je kratak gornji dio »grličić«, također izvezen kao i velika čarapa i jednako tako čvrst i ukrućen. Cesto je grličić ispletan onim neobičnim pletivom u kojem se očice na okruglini od četiri igle skidaju samo s jednom iglom s kukicom i tako se nižu u kružnim redovima krutog pletiva. Za pletenje na pet igala naše su se seljanke služile iglama pletivačama providenim s kukicom na jednom vrhu. Ipak njihov rad ne ide u kategoriju kačkanja nego je uvijek u hvatu pletenja s različito hvatanim očicama.

— Ovako solidno obučena noga lagano kroči po najgorim krševima, a opanak sa dlakom na potplatu siguran je na glatkoj kamenoj ploči, na mokroj travi i suhim lišćem posutoj šumskoj stazi. Razni autori naglašavaju kako je lagan i spretan korak naših brđana na naporim putovima a i Vercellio, našli smo, to posebno ističe za Senjske Uskoke.

Na glavi Uskok vojnik ima crvenkapu. To je ono prastaro pokrivalo glave koje upravo u zaleđu Senja u arheološkim japodskim nalazima ima svoju ranu arhitekturnu potvrdu. Crvena kapa našeg Uskoka odgovara tipičnoj varijanti istovrsne kape u Lici. Sašivena od tamnijeg crvenog sukna ima ravno glatko dno i s košom ili kartonom učvršćen nevisoki ravni obod. Na tom je obodu crnom vunicom vez s motivom kružnice u koje su našiveni srebrni taliri. Tako su momci nosili do nedavna u Lici i sjevernoj Dalmaciji. Kapa našeg Uskoka nema duge rese, a nije ih imala ni starinska lička kapa, kako se to sad uobičajilo kod suvremenog poziranja s narodnom nošnjom. Na uskočkoj su kapi kratke rese od crne vunice nad lijevim uhom. Kako na muzejskom liku plašt neće biti dignut u kukuljicu, to će se crvenkapa dobro vidjeti kao karakteristično pokrivalo muške glave.

Po svemu, rekonstrukcija kostima Uskoka vojnika bit će bliza odjeći Krajišnika iz nedavne prošlosti ove zemlje, a s prislanjanjem na još postojeće folklorne oblike muške narodne nošnje dinarske regije.

#### 4. lik: žena Senjskog Uskoka

##### 4) Žena Senjskog Uskoka kompletno odjevena

Rekonstrukcija ovog ženskog kostima treba da zadovolji kolektivnom suburbanom odjevnom inventaru uskočkog razdoblja, a s individualnim potrebama žene iz višeg društvenog položaja. O tom nema uopće nekih vijesti ili podataka. Kao jedini veoma skroman likovni prikaz poslužiti će nam pojedini osamljeni podaci iz XII knjige navedenog djela Valvasora. U tom svom tekstu on opisuje život i prilike u Senju kako ih je upoznao boraveći godine 1663/4. u tom gradu. Osim tih oskudnih podataka (v. Senjski zbornik V, str. 98 — 105, gdje su citirani svi Valvasorovi podaci s prijevodom, poslužiti će nam i usporedba s folklornom građom, u prvom redu sa starinskom ženskom nošnjom iz okoline Otočca u Lici, kuda je, kako je poznato, poslije godine 1618. preseljena velika skupina Senjskih Uskoka s obiteljima.

Žensko je odijevanje više složeno nego muško, pa je rekonstrukcija tog sasvim nepoznatog inventara veoma otežana. U mnogome moramo se zadržati samo na teoretskim pretpostavkama. Ali kako muzejska postava traži materijalno ostvarenje, to nema mjesta hipotetskom domišljanju. U tom nužno pridržavat ćemo se dostupne nam građe ma kako oskudne. Unaprijed ćemo se ograditi od prigovora da u rekonstrukciji ove kostimne slike prelazimo stvarnu granicu, jer u tom pitanju takve granice nema. Nastojat ćemo opravdati prijedloge za pojedine odjevne predmete kako smo ih s najvećom vjerojatnosti uspjeli pronaći i utvrditi u veoma oskudnim povijesnim podacima. Oslonivši se još i na folklorne elemente srodnih narodnih nošnji, pokušat ćemo realno oformiti ovo žensko ruho.

Dijelovi ženskog uskočkog kostima bit će: platnena košulja i uz nju potkošulja, plastron zalistavac, suknja carza i uz nju podsuknja krilca, na suknji zaslon ili pretpasnik pregača, i ženski pas tkanica, te gornji zubun, haljetak. Kao obuća: bječve, nazuvci i papuče firale. Glava i kosa pokrivena je maramom pokrivačom koja je složena na podlošku upletenom u kosu. Kao popratni pribor poslužiti će nakit: kopča pod grlom na košulji, zlatna igla u pokrivači nad čelom, zlatni rečini naušnice s tri jagode, zatim o pasu terkija sa sitnim priborom domačice, a u rukama rozarij s krupnim zrnima od sedefa.

Košulja od lanenog platna domaće izradbe odgovara tipu dinarske tunike s rukavima. Sašivena je od nepreteškog platna u ravnom kroju i bez šavova na ramenu s ravnim širokim rukavima, te laticom pod pazuhom. Dužinom seže do nad gležnjeve a u skutima proširena je s po dva simetrična klina. Ukrašena je bogatim svilovezom u čem prevladava bročevo crvenilo. Vez je napose izrađen na ravnom okovratniku i poprsnici i zatim prišiven na prsa košulje. Na rukavima vez je u formatu široke ošvice. Dužinom rukav dosiže nešto nad zapešće a kako je široko otvoren, to ispod rukava košulje proviruje uski rukav potkošulje. Ornament i izvedbu veza odgledat ćemo s dijevoja istovrsnih košulja koje se u dva primjerka čuvaju u franjevačkom samostanu sv. Eufemije u Kaboru na otoku Rabu. To su vjerojatno dva najstarija opleća vezenih ženskih košulja kako su se nekad nosila u suburbanim naseljima u sjevernoj Dalmaciji i Primorju.

Sl. 22 — Žena Senjskog Uskoka  
kompletno odjevena



Potkošulja je od žutice u ravnom jednostavnom kroju bez okovratnika sa svedenim izrezom oko vrata i na prsima. Ima ravni rukav dug do šake a tijesno je priliegnut uz ruku. Svršava uz šaku sa široko izvezenom ošvicom koja je posebno izrađena na običnom bijelom platnu i zatim prišivena na rukav od žutice. U zapešću ima mali raspor da se može provući ruka. Potkošulja je kratka, dosiže nešto preko struka.

Na košulju je na prsima stavljen poseban ukrasni dodatak. To je »zalistavac«, kako su žene nosile u srednjoj Dalmaciji još do I svjetskog rata. Vecellio ima takav dodatak na svojoj slici žene s otoka Cresa. (Fo 419). Neka vrst plastrona u polukružnom obliku koji je s ravnom osnovom prislonjen uz pojas (pa i zaticao se u pojas) a veže se straga na košulji s dva jednostavna traka. Podloga mu je od kartona (ranije od čvrsto uštavljene kože) koja je presvučena finim tankim skrletom. Na tom je izveden gusti vez s motivom granatne jabuke što odgovara renesansnom ornamentu.

Na košulju se u struku veže najprije platnena podsuknja krilca a na to se oblači ženska suknja carza. Donji dio suknje »krilca«, pokriva tijelo od struka do gležnja, ali suknja ima i opleće-kas u obliku elegantnog steznika, našivenog u struku na krila suknje. Suknja je ravno krojena od 4 pole tkanine. U pojasu složena je u nabore pa u skutama ima obujam od 3,20 m. Tkanina je od fine tanke vune otkana na keper (»na tri nita«) kako su takve suknje poznate iz primorja i kvarnerskih otoka. Za fakturu tkanine odgledat ćemo u Etnografskom muzeju u Zagrebu predmet inv. br. 7535. To je suknja iz Novog Vinodolskog u veoma lijepoj izvedbi crvene tkanine. U istoj fakturi kao što ima ovaj predmet, uskočkoj ćemo ženi staviti suknju tamnih boja. Osim toga u tu tkaninu modre boje (boje zrele šljive) utkane su karočetvorine tako da je tkanina karirana s četvorinama koje imaju stranicu oko 6 cm. Karo-pruge utkane su u svijetlim bojama, plavo, otvoreno crveno, a u horizontalnim prugama nadodana je narančastožuta vunica čime je naglašena okruglina u kariranoj tkanini. U struku suknja je nabrana u krupne velike nabore koji su čvrsto sapeti tako da im ostaju oštri bridovi. Namjesto starinskog postupka po kojem je suknja bila navedena na čvrste konce, navlažena i tako osušena ostavljena do upotrebe, za muzejsku postavu dovoljno je na nabori budu čvrsto izglacani tako da se bridovi ne opuštaju.

Na suknju je u struku našiveno opleće-steznik od iste tkanine samo bez kariranja. U baroknom kroju kako imaju suknje u Novom Vinodolskom steznik se svilenom vrpcom zlatnožute boje sapinje na dva mjesta pod rukama, a na prsima ostaje otvoren tako da se tu ističe zalistavac. Na donjem rubu skuti suknje završavaju s tzv. »podziralom«. Uz rub suknje prišivene su dvije pruge čvrstog sukna, jedna je tamnomodra, druga crvena pa ova daje glavni ton »podziralu«. Jaki okomiti nabori daju suknji izgled obilne okrugline a to je još naglašeno z tzv. »šocom«. To je vodoravno ušiven nabor od oko 5 cm širine. Takav »šoc« ima posebnu zadaću. Naime, u živom plesnom zaokretu fina vunena suknja izdigla bi se u valovitom gibanju i više nego što je to dozvoljeno u strogim društvenim okvirima. Horizontalni ušitak, »šoc«, po sredini suknje ne dozvoljava takvo podizanje suknje u plesu. Pomoću šoca u plesnim se okretima suknja podiže u obliku uspravnog valjka a taj bačvasti oblik suknje ne otkriva noge plesačice mnogo nad gležnjem.

A samo taj čedni plesni pokret dozvoljen je u patrijarhalnom društvu kako se to održalo sve do današnjih ubrzanih promjena životnog stila i društvenog ponašanja. Za Senjane u XVII stoljeću posebno se ističe strogi društveni moral. O tom svjedoči naš kroničar Anonim kad govori o istinitom događaju, o okrutnoj osveti uvrijeđenog muža, kojem je tragičnom prizoru Anonim sam prisustvovao.

Pod suknjom žene su oblačile podsuknju krilca. Manja i uža od suknje carze podsuknja je sašivena u jednostavnom kroju od tanjeg platna ili žutice. Nabrana je u struku gdje se na košulju veže tračcima.

Zanimljiva je vijest Valvasora kako u Senju samo žene uglednih Uskoka plemića i vojnih starješina smiju nositi »Vortuch«, dakle neki zaslon ili pretpasnik. Nećemo taj »Vortuch« izjednačiti s pregačom dinarskog tipa kako je u klječanom tkanju imaju sve varijante rustičnog habitusa. Kako je po Valvasorovu ženski »Vortuch« privilegija višeg društvenog sloja, dakle nose ga samo odličnije žene, to ne bi imalo smisla braniti klječanu pregaču ženama kojima je u seljačkoj nošnji upravo takova pregača bitan sastavni dio odjeće. U Valvasorovu izrazu moramo dakle gledati neki lijepi tekstilni predmet, neki zaslon ili pretpasnik. Takve »traverse« poznaju primorske narodne nošnje, npr. na otoku Pagu gdje se na vunenu suknju carzu povezuje svileni zaslon u koji koja se slaže s temeljnom bojom suknje. To je onakav renesansni zaslon koji iz pučke odjeće ulazi u viši društveni kostim ne toliko kao upotrebniji nego kao dekorativan koloristički dodatak jednobojnoj suknji. Takav zaslon Vecellio donosi u nošnji žene s otoka Cresa, a u najljepšem rasakošnom izdanju prelazi i u visoku modu kasnog baroka odnosno rokokoa. Našem muzejskom liku Senjkinje nećemo dakle dati klječanu pregaču dinarskog tipa nego takav mekani zaslon od dobre svile. U širini tkanine od oko 70 cm taj je zaslon složen u četiri okomita nabora i tako sužen na 20 cm veže se u struku. Sa svojim oštrim naborima naglašuje mirni ritam još gotički zadane vertikale. Uz carzu otvorene modre boje, kako je predlažemo za našu Senjkinju, takav zaslon bit će u teškoj svili srebrnastosive boje.

Na gornjem rubu zaslon je pokriven ženskim pasom. Pojas obuhvaća struk na carzi i opleću kasu. Za taj pojas uzet ćemo onu vrst ženskog pasa koja se kao oplemenjeni tekstil ističe izvrsnom fakturom i diskretnim koloritom. U našim je primorskim varijantama duž čitavog primorja taj pas usvojen kao najljepši, uz nevjestinsko ruho gotovo obavezno prisutan. Takav svileni pas otkan je na malom stanu za tkanice i vrpce-kurdeljice s podlogom od žute svile u koju je utkan ornament s motivom cvjetne grane u rezedu zelenoj i ružičastoj boji. Pas je širok obično oko 7 — 8 cm, (ima ih i užih), dug oko 1,10 m a ima ih još u primorskim kućama dobro očuvanih. Pojedini primjerci potiču iz prošlog stoljeća pa i ranije. U našim etnografskim muzejima ima na izbor ženskih pojava od te vrsti pa ćemo se poslužiti kao predloškom za pojas Senjkinje.

Kad je žena u »stajacićim haljinama« izlazila od kuće, a to najviše u crkvu, zagrtala se velikim haljetkom. To je »zubun« kako se pamti da je pripadao i starinskoj ženskoj nošnji u Lici. Zubun je bez rukava otvoren sprijeda, dug preko koljena. Najčešće je bio od domaćeg sukna otkanog »na rašu«, a istim nazivom »raš« zvala se i takova tkanina. Za naš lik uskočke žene raša

ne smije biti gruba ni teška, seljačka. Lik uskočke žene nije rustičan, kako smo to našli već i u primjeni zaslona. Žena Uskoka u Senju nije bila seljanka, pa iako ambijent uskočkog Senja nije bio u svemu urbaniziran u strukturu zapadnog građanskog društva, ipak su postojale staleške razlike u veoma složenoj sredini ovoga grada. A to se očitovalo upravo u načinu odijevanja. O tom doznajemo iz Valvasorovih opisa običaja i nekih obreda u Senju pa usput doznajemo i pokoji podatak o odijevanju, kako smo već našli za pregaču. Kroj za zubun uskočke žene ogledat ćemo s predmeta iste službe kako su takav zubun nosile žene u Poljicima i Sinju, ali Senjkinji nećemo dati crni zubun nego tamnomodri. Zubun se uopće ne zakapča, ostaje sprijeda široko otvoren, tako da se čitav lik sprijeda dobro vidi sa svim pojedinostima odjeće. Otvoreni zubun na poprsnici optočen je zlatnim galunom i crvenim skretom. Taj ukras prate sitna srebrna puceta našivena duž obje prednjice od niskog okovratnika gotovo do struka. Zubun je sav obrubljen uskim opšavom od crvenog skrleta.

Pokušat ćemo opravdati prijedlog da smo uskočkoj ženi dali suknju-carzu u kariranoj tkanini. Naime, takova je karirana carza i sad zadržana u starinskoj ženskoj nošnji u Lici pa se u tom smijemo držati analogije. Ipak, za ranije razdoblje a pogotovo za službu patricijske haljine, pretpostavljamo kariranu tkaninu u boljoj tekstilnoj fakturi nego što je takva suknja u ličkoj nošnji. Osim toga, jedan sitan podatak u Valvasorovu tekstu tumačimo u smislu našeg prijedloga. Naime, Valvasor u kratkoj napomeni o ženskoj nošnji u nav. djelu str. 101.) kaže da je ženska suknja prošarana, »scheckiert«, s modrom, crvenom i drugim bojama. To možemo protumačiti samo kao kariranje kako je to doista lička carza zadržala do kasnih oblika. U srednjem vijeku karirane tkanine služile su i u kućanskom tekstilu za zastore i pokrivače na posteljama i različite druge pokrивke. I u našem folklornom tekstilu očituje se taj medijevalni stil pa su npr. upotrebne tkanine u Slavoniji zadržale arhaičnu draž svojih kariranih pokrivala. A samo da se podsjetimo kako su na suprotnoj geografskoj tangenti medijevalnog zbivanja škotski brđani zadržali u muškoj nošnji karakteristično plemenski (klanski) određeno kariranje tkanina.

Posebno poglavlje u ženskom kostimu predstavlja oglavlje. U to ubraja se češljanje i pletenje kose a uz to idu predmeti s kojim se pokriva glava i ženska kosa. Jedni od tih predmeta služe kao nakit, dok su drugi potrebno pokrivalo ženske glave. Do naših dana zadržao se kod nas običaj da udata žena pokriva glavu i to u kući s različitim kopicama i poculicama a za izlazak još s rupcem, maramom, ili pokrivačem, prevjesom već kako se zovu različita tekstilna pokrivala ženske glave. Za rekonstrukciju ženskog oglavlja u Senju u doba Uskoka, poslužit će nam najprije spomenik domaće patricijke Dominike Betričić iz godine 1509. Drugi prikaz ženskog oglavlja imamo u već spomenutom Valvasorovu crtežu. Objе žene imaju veliku bijelu pokrivaču ovijenu i ubrađenu, ali između oba pokrivanja ipak je znatna razlika. Naime, senjska patricijka ima glavu posve ovijenu s velikom prevjesom pa u tom prepoznajemo ubrađivanje kako se u planinskim selima zadržalo do danas. Međutim u Valvasorovu liku vidimo pokrivaču kako je u najboljem izdanju poznamo u savršenoj pokrivači s otoka Paga, danas proslavljenu u prekrasnoj nošnji ovoga otoka. Ova dva ženska oglavlja dijeli vremenski raspon od stoljeća i

po pa ćemo za Uskokinju u Senju oko 1600. god. naći sredinu između ubrađivanja masivnim rupcem i fasoniranja lepršave pokrivače. Na Valvasorovoj slici, ma kako sitnoj, prepoznajemo da je pokrivača složena s dva istaknuta roška dakle da je složena i ovijena na nekom pomoćnom čvrstom podlošku. Pri tom mora da su dvije pletenice kao vijenac ovijene oko glave. Na tako dignutu kosu položen je neki podložak kako se to zadržalo u hrvatskim varijantama dvorogog ženskog oglavlja gdje se »glavni rubac« slaže da bi se dobio oblik rupca s dva istaknuta vrška. Takav se podložak zove različito i raznog je oblika, ali mu je služba ista da se pomoću podloška formira dvorogo oglavlje. Takav oblik ima oglavlje na Valvasorovu crtežu. Dobro se vidi da jedan kraj pokrivače pada na desno rame. U tom imamo živu usporedbu u povijanju ruba na otoku Krku a i omatanje pokrivačem u Novom Vinodolskom pa i u nekim varijantama u sjevernoj Dalmaciji kako to ima i F. Carrara u djelu *La Dalmazia descritta*, 1846. u slici otočanke blizu Zadra.

Valvasor kaže da je rubac kojim Uskokinja pokriva glavu šaren (*Tuch von bunt-gefärbten Leinwand*). Taj šareno obojeni platneni rubac protumačit ćemo tako da je izvezen raznobojnom svilom. U obilju poznamo takve rupce i marame u prekrasnim primjercima upravo iz sjeverne Dalmacije. Za naš lik Uskokinje opravdano predlažemo tako izvezenu platnenu pokrivaču. U tom ugledat ćemo se na jedan od naših najvrijednijih tekstilnih spomenika. To je jedan od profanih tekstilnih predmeta koji se nalaze u raki sv. Šimuna u Zadru (v. Gušić, *Profani tekstil u raki sv. Šimuna*, Zadar 1965.). Ta velika platnena pokrivača položena je kao zavjetni dar iscijelitelju zdravlja a datiramo je u XVII stoljeće. Utkane motive s te prekrasne ženske pokrivače prenijet ćemo u prijebor na pokrivači Senjanke iz istog vremena. Na muzejskom liku kosu ćemo uplesti u dvije pletenice, dignuti je u vijenac i na tjeme staviti podložak u vidu malog dvoroga. Na to složiti ćemo veliku pokrivaču. Njen kraj s većim ukrasom padat će slobodno na desno rame kako to ima i Valvasorov crtež. Na tamnoj pozadini zubuna živo će zaigrati prekrasan dekor ove pokrivače. Od lanenog platna izatkana ručno na tkalačkom stanu s utkanim motivima pauna i cvijeta, takva će pokrivača doista s pravom predstavljati kulturno dobro kakvo su posjedovale žene iz uglednih uskočkih kuća u Senju oko 1600. godine i dalje u XVII stoljeću.

Na nogama žena ima bječve ispletene na pet igala od tanke crvene vunice. Na to obuvene su papuče ili kako se takva levantinska obuća u našem primorju zove »firale« od tamnomodre safijan-kože s crvenim obrubom, a na jedan kalup za obje noge.

Žena ima lijep iako ne prebogat nakit. To je najprije kopča pod grlom s kojom je sapet okovratnik na košulji. Kopča se sastoji od dviju zlatnih filigranskih pločica. Zatim je zlatna igla zabodena nad čelom u pokrivači, a ukoliko ostanu uši vidne trebalo bi da žena ima i naušnice u ušima i to zlatne s tri jagode. O pasu žena ima terkiju o kojoj vise ključ, britva nož, šilo i nožice. Ovim je sitnim priborom simbolično označen stalež žene domaćice i glave u kući: pod ključem ona drži kruh, i smok, nožem reže i dijeli kruh čeljadi u kući, a šilo i nožice služe joj za ručne radnje kojim se žena stalno bavi. U ruci žena drži rozarij s krupnim zrcima od sedefa i sa srebrnim križem, jer je u muzejskoj postavi predstavljamo opremljenu za izlazak u društvo.

Ovako oformljen ženski lik u uskočkom muzeju u Nehaj — gradu dostojno će stajati uz muške predstavnike Uskoka i prezentirati ženski sektor društva u XVII stoljeću, nama nepoznat a djelotvoran u dinamizmu ove epohe iz naše povijesti.

\* \* \*

Posebna zadaća na uređenju muzejskih lutaka sastoji se u oblikovanju kose u određenu frizuru koja će odgovarati liku antropološki i stilski. Svejedno od kojeg montažnog materijala da se imitira kosa (prava kosa, vuna, kudjelja ili što drugo), kosa se u tonu mora uskladiti s inkarnatom zadanog lika. — Za naš 4. lik A) grupe, za ženu Uskoka, frizuru smo već predvidjeli u sklopu oglavlja, a kosa odnosno pletenice bit će pokrivena velikom pokrivačem. Slobodno je ostaviti vidnim razdjeljak nad čelom, ali samo početak sa stazicom. Nad tim je razdjeljkom pokrivača prikopčana u pletenicu sa zlatnom iglom. Kosa ove žene je tamnobrineta, ali ne sasvim crna. — Tri muška lika A) grupe imaju kosu različito uređenu. Vojvoda imat će na renesansni način kosu podrezanu u okrug od čela do potiljka. Kosa nije preduga, pokriva uši ali ne pada do ramena, njen okrug je vidan ispod klobuka. Kosa vojvode je sasvim tamno brinetna, ali ne crna. — Mlađi zastavnik ima crnu kosu sa zlatastim odsjedom (dakle sasvim tamnosmeđu). Njegova je kosa nešto duža tako da u uvojcima pokriva oba uha i šiju-potiljak, ali dužinom ne pada na ramena. — Uskok vojnik ima nešto svjetliju kosu. Kosa mu je podiššana ravno na sljepoočicama (v. sliku B. Haquet, Uskok), a glavnina kose skupljena je na tjemenu i svezana u perčin koji slobodno, a da nije ispleten, pada ispod crvenkape na zatiljak i pleća. Perčin, kako je ta turska frizura prevladala rano u našem muškom svijetu, svezan je ovlaš nekom neznačajnom vrpcom. Mlađi Uskok je gotovo plav ali ne u previše svijetlom tonu.

\* \* \*

## B) NOŠNJA BUNJEVACA U OKOLINI SENJA

Nošnja seljaka u Velebitskom Podgorju znatno je jednostavnija od povišnog kostima Senjskih Uskoka. To je u svem seljačka odjeća koja po odjevnom tipu stoji na prelaznim oblicima između muške nošnje dinarskog područja i sjevernih nizinskih krajeva s panonskim odjevnim habitusom. Kako je poznato, Bunjevci ikavskoga govora nadošli su u krajeve sjeverno od rijeke Zrmanje u tijeku onih metanastazičkih kretanja koja su već u srednjem vijeku upravljala postepenim preseljavanjem balkanskog pučanstva s juga na sjever i sjeverozapad preko starih državnih granica. U smjeru dinarskog planinskog sistema kretali su se migracioni pokreti duž istočne obale Jadrana. Tako se postepeno naseljuje Lika, a seobe prelaze i Velebit te naseljuju sjeverno primorje a u tom i okolinu Senja. Početna seobena kretanja izazvana su već u XIV stoljeću, ali glavnina bunjevačkog naseljenja uslijedila je tek poslije Karlovačkog mira 1699., odnosno nakon oslobođenja Like od Turaka. U jeku XVIII stoljeća Bunjevci obnavljaju selišta opustošena za turskih ratova pa su tako naselili i okolinu Senja. To je seljački narod koji u svom



novom zavičaju nastavlja skromno živovanje na kršu i kamenu već uveliko degradirane podgorske biote. Na oskudnim poljima siju se hljebne žitarice, najviše ječam, a zeleno povrće uzgaja se na dnu vrtača na plodnoj ali maloj površini crljenice pa glavni izvor za život ostaje stoka. Ali stada ovaca i koza znatno su smanjena prema nekadašnjim mogućnostima paše u prvotnom prostiranju.

Dosljedno, i nošnja senjskih Bunjevaca ostaje sve do suvremenih promjena izrazito seljačka, Ipak, za razliku od prvotnih životnih uvjeta koji su vladali u nekadašnjim odnosima na jugu, starinska se nošnja postepeno izmijenila. Naime, ranije se odjećom i ostalim odjevnim i kućnim priborom, narod snabdjevao u okviru seljačke autarkije kako je to postojalo u dinarskom selu odavna. Osim skupocjenih stvari od trajne vrijednosti, to je u prvom redu oružje i kovni nakit i osim velikih suknenih kaputa i haljetaka zanatske izradbe, sve ostalo ruho i obuća izrađivale su žene od vlastitih sirovina lana, konoplje, svile i vune. I kožu i krzno iskorištavale su žene u vlastitoj preradbi. Međutim, u novom zavičaju nije bilo uvjeta za takvu intenzivnu žensku djelatnost. U krševitom i bezvodnom Podgorju nije uspjevao lan ni konoplja a i vune od smanjenih stada nije bilo napretek. Nekadašnje sirovine nadoknađivale su se nabavom kupovnih tkanina a s tim se ujedno prihvatio i odjevni pribor iz sjevernih zemalja. Tako u starinski dinarski odjevni inventar ulazi roba iz nizina oko Kupe i Save. U pravilu muška odjeća sastojala se od bijele platnene košulje i isto takvih gaća, a i u ženskom odijevanju osnovno je ruho platnena košulja-cjelica. Ali to se bijelo ruho nije više izrađivalo od doma otkanog lanenog platna, nego je sad služio tvornički pamučni šifon i jeftinija žutica. Jedino su još vunu žene prerađivale po starim radnim postupcima pa su od vune, omaštene vlastitim biljnim bojama, tkale različite predmete za odjevni i kućni tekstil. Jedan od najboljih primjera u tom je torba, stalni atribut muškog i ženskog svijeta izvan kuće. U odjeći to je poznata ženska klječana pregača. Klićanje-klječanje kao omiljeni ženski rad zapravo je predstupanj pravog tkanja. Produžuje se kao intenzivna ženska djelatnost pa su u tom osim pregača poznate torbe i to i velike uprtnjače i manje smrskalice pa i male pletivače i druge ukrasne torbice. Osim klječanja koje je uvijek u vuni raznih boja, žene tkaju na domaćim krosnama sukno poznato kao raša ili čoha. To je vrst grubog sukna za muško i žensko gornje ruho. Bolju vrst bijelog sukna unosi se iz abadžijskih radionica kao kupovnu robu.

Od ispredene vunice žene su snabdjevale svu kućnu čeljad vunenom obućom. Pletu se bijele bičve/bječve na pet igala, a velike čarape, priglavci i nazuvci često su od raznobojne vune te još po pletenim šarama navezeni pamučnim koncem u otvorenim bojama, kako je to poznato u čitavoj dinarskoj zoni. Velike čarape za muškarce u pravilu su ispletene od crne vune.

I pored raznih promjena još uvijek je u bunjevačkom odijevanju služilo krzno i životinjska koža. Od sirove ovčje i goveđe kože pravili su se opanci oputaši opleteni s istegnutom oputom od ovčjeg crijeva. Ipak, u mnogome je taj domaći opanak zabačen, a nadomjestio ga je opanak kapičar kao proizvod majstora opančara u suburbanim naseljima u Lici.

U jednom od prastarih odjevnih predmeta održala se sirova, napola učinjena ovčja koža u čitavoj dinarskoj regiji. To je ovčji kožuh kako su muški nosili ljeti i zimi u dvojakoj službi, naime ljeti s dlakom izvana, a zimi s runom na unutarnjoj strani kao zaštitom od studeni. — U cjelini starinska bunjevačka nošnja stala se gubiti ima tomu i više od osamdeset godina. Danas je zaboravljena pa je samo po koji spomen zaostao oko Senja. Već u prošlom stoljeću, a pogotovo nakon I svjetskog rata, Senj s okolinom zahvaćen je jakim iseljavanjem svoga življa. S počecima industrijske ere grad i luka Senj naglo opadaju. Nekoć privredno i komunikaciono središte sjevernog primorja od Rijeke do Zadra, ustupa pred novim prometnim smjernicama. Senj kao gravitaciono težište Podgorja sve više gubi privlačnu snagu pa stanovništvo iz bliže i daljnje okoline odilazi za zaradom u strani svijet. Vraćajući se iz tuđine, u svoj zavičaj donosi kozmopolitske navike, a u tom i civilno odijevanje prigradskih društvenih struktura.

Naša je zadaća da u muzejskoj postavi za potrebe uskočkoga muzeja u Nehaj-gradu uspostavimo nošnju senjskih Bunjevaca tako kako je postojala krajem prošlog stoljeća. Tada je u dovoljnoj svježim oblicima još živjelo tradicijsko odijevanje muškaraca i žena. Kao i nošnju Senjskih Uskoka tako ćemo i nošnju Bunjevaca izložiti na četiri muzejske lutke. Od toga bit će dva muška lika i to stariji muškarac u radnom odijelu i drugi, mladić u nedjeljnom ljetnom ruhu. Dvije žene, obje bit će u »stajacim haljinama« kako su se žene opremale kad su iz sela polazile u grad, na pazar i u crkvu. Od toga ćemo jednu opremiti kao djevojku a druga bit će mlada udata žena, nevjesta.

Za rekonstrukciju, bolje rekuć za uspostavljanje izgubljenog, ali do nedavna postojećeg odjevnog dobra iz sela u okolini Senja, raspolažemo s malo korisnih podataka. Osim spomena kako smo ih još donekle mogli naći, najvažnije su nam četiri ilustracije koje je donio autor J. L. Salvator u svojem dragocjenom djelu »Das was verschwindet«, izdanom u Leipzigu 1905. Mapa je opremljena nizom izvrsnih reprodukcija u boji kako su ih bečki majstori slikari izradili prema crtežima i akvarelima koje je autor skicirao na svojim brojnim putovanjima duž Jadrana. Prve četiri slike donose upravo likove iz našeg užeg područja, iz okoline Senja, dakle nošnju senjskih Bunjevaca. Za ovim smo se izvrsnim slikama povelu u opremanju zadana četiri muzejska lika. S malim dodacima koji pripadaju bunjevačkoj nošnji, na našim se muzejskim likovima vodimo upravo s ove četiri ilustracije.

Po pravilu tradicijskog odijevanja na ovim je rustičnim likovima ženska odjeća složenija nego muška, koja je u svem bila veoma jednostavna. Osim toga, u ženskom ruhu mnogo je bolje održana slika dinarskog habitusa pa se samo u nekim zapravo nebitnim detaljima očituje utjecaj iz sjevernijih nizinskih krajeva. Četiri ilustracije u navedenom djelu nadopunit ćemo s pojednostima kako smo ih mogli još doznati u okolini Senja. U tom poslužiti ćemo se i analogijom iz Like i sjeverne Dalmacije jer seljačka nošnja senjskih Bunjevaca, u prvom redu ženska, veoma je srodna nošnjama u svom zaleđu. Kostimni pribor iz tog područja posjeduju u svojim bogatim zbirkama naši etnografski muzeji u Zagrebu, Splitu i Zadru. Uz to pridržavat ćemo se lokalnih značajaka koliko je to moguće doznati u provjerenoj predaji.

## MUŠKA NOŠNJA BUNJEVACA

### 1. lik: seljak kamenar.

#### 5) *Bunjevac stariji čovjek kamenar, u kožuhu*

Stariji muškarac u radnoj je odjeći. Seljak kamenar izašao je na posao podalje od svog sela i to jednog ranog jutra na izmaku zime kad je već ogrijalo proljetno sunce. Kako se spremio za težak posao razbijanja kamena i dovlačenja kamenih blokova do nekog podvoza, to nema na sebi sukneni kaput s rukavima kako se tu inače nosio. Ipak, zaogrnut je kožuhom bez kojeg ne izlazi od kuće a pogotovo ne u planinu, u kamenjar. Prema tomu odjevni predmeti koji čine njegovu odjeću slijedeći su: platnena košulja i na njoj crni sukneni prsluk, zatim suknene gaće/hlače sapete oko struka kožnatim pojasom i pod hlačama donje gaće od žutice. U struku opasan je kožnatim pojasom/ćemerom. Na nogama su bijele bičve i još velike crne vunene čarape te opanci kapičari. Na glavi kamenar ima kapu šušnaricu. Dodatni mu je pribor: u desnoj ruci nosi kladivo/malj za razbijanje kamena, o pojasu kresivo i nož, o ramenu ima torbu sa zairom, a u lijevoj ruci podupire se nadžakom koji mu služi kao putni štap.

Košulja je od debljeg pamučnog platna pa ćemo za muzejski eksponat upotrijebiti žuticu. Košulja je rukom šivana. Gotovu ćemo je isprati i ovlašt izglati kao da je »roljana« a ne izglačana. Krojena je od dva dijela sa šavom na ramenu. Pod niskim ravnim okovratnikom košulja je nabrana pa je udobna za kretanje i kod težih poslova. Sprijeda je u tim naborima oduži raspore. Pod grlom okovratnik je svezan s bijelom uzicom, ali prsa nisu široko otvorena nego je raspore sakriven u mekanim naborima (v. sliku u djelu *Das was . . .* itd). Košulja dosiže dužinom preko bokova, a nosi se u suknenim hlačama. Tako se zimi nosi stalno ali i u toplije dane kad čovjek izlazi na rad u šumu kao drvosječa ili u kamenjar, kao i ovaj seljak kako je prikazan na slici u navedenom djelu. Naime, Bunjevci iz okoline Senja poznati su po svojoj vještini u obrađivanju i građenju kamenom pa su kao vješti zidari išli za poslom u svijet. Zato je i naš kamenar odjeven u suknene hlače. »Gaće«, kako iz zovu primorci, od domaće su čohu, tvrdo uvaljane u sukno a ostaju neomaštene, bijele u prirodnoj boji domaće vune. Vunu su žene same prerađivale, ispredale i po potrebi prepredale i sukale, a tkati davale su je seoskim tkalicama koje su se na svojim krosnama bavile tkanjem kao ženskom dopunskom djelatnosti. Za teže poslove služile su muške gaće od grube domaće raše, a za bolje odijelo, tko je mogao nabaviti s većim troškom, kupovao je tanju bijelu čohu i elastičniju u pregibu. Naime, suknene gaće nekoć su se u starini nosile bez donjeg rublja, ali u prošlom stoljeću uvedene su donje gaće, »mudande«, najviše od žutice. Kako se vidi na spomenutoj slici suknene muške gaće krojene su kao dinarske benevreke. Taj se arhaičan kraj pod tim starim mletačkim nazivom održao u Lici, kontinentalnoj Dalmaciji pa i dalje na Balkanu. Po kroju različite od evropskih muških hlača, benevreke su u struku niske (u tom je analogan suvremeni modni kraj muških hlača kako je u posljednje vrijeme preuzet od američkih traperica), pa gotovo ne pokrivaju trbuh. Sprijeda otvorene su sa dva ingvinalna raspore

Sl. 23 — Bunjevac, stariji čovjek kamenar, u kožuhu



»džepa«, a na bokovima pridržane su uskim remenom-kajišem provučenim u gornjem rubu hlača. Osim toga remena čovjek ima još u struku opasan širi čvrsti kožnati ćemer, koji je po izradbi s ukucanim mjedenim oćicama srodan muškim pasovima iz Pokuplja i Posavine.

Nogavice dugih hlača prilegnute su ispod koljena do gležnja i zato je na listu dugačak raspoređivač koji se zatvara kopčicama od žute žice kako smo to našli i na hlačama vojnika Uskoka. Gaće su dekorativno opšivene tamnosmeđim gajtanom uz oba ingvinalna raspoređivača, a i na stražnjem šavu gornjeg dijela. Odavde se taj gajtan produžuje na oba boka i po dužini nogavica do gležnja.

Na košulji kamenar ima odjeven prsluk. Kao obično, muški se prsluk zvao i »ječerma«, ali čulo se i »lajbek« kako je uneseno iz susjedne Like gdje su usvojeni različiti germanizmi. Poznato je da se muški prsluk tako zove i u sjevernoj Hrvatskoj. Prsluk je bez rukava, otvoren sprijeda gdje se kopča s nekoliko tamnih limenih puceta. Uz radno odijelo prsluk je od domaće crne raše. Međutim, uz bolje ruho stariji muškarci nosili su prsluk od boljeg kupovnog sukna, obično ne pretamne modre boje. Takav je prsluk bio podstavljen prugastim kambrikom a imao je jedan ili dva džepića i bolja metalna puceta u jednom nizu. Muški su nosili i kaput, »kružat«, s dugim rukavima. Pamti se da je u starije doba kružat bio od bijele čohe, i to finije, kupovne.

Muškarac je svagda pokriven glave, ili ima crvenkapu ili kapu »šušnjariću«. Takvu su kapu muški nosili u čitavom sjevernom primorju. (I. Franić, Meja i Praputnjak, str. 98. sl. 39.). To je zapravo potomak onakvog klobuka kako smo ga našli kao vojvodsko pokrivalo glave. Samo vojvodski je klobuk pomno izrađen i elegantno fasoniran od najboljeg pusta i opremljen krznom, dok je kapa šušnjarića jednostavnija. Ali i to pokrivalo potiče od medijevalnog oblika kape kojoj se obod može spustiti straga na šiju tako da pokriva i oba uha. Okrugla glava ove kape krojena je u četiri segmenta koji se šavovima sastaju na vrhu gdje je kitica od petljica koje su povučene na ta četiri šava. Ravni je uspravni obod često od crnog janječeg krzna, ali se mnogo nosio i tzv. »krimer«, pamučna imitacija crnog krzna s kovrčicama kako je u prošlom stoljeću ušao u modu kao zamjena za skupo krzno od ruskih janjaca. Obod se zimi mogao spustiti pa je štiti vrat i uši. Takvu kapu ima seljak na slici u navedenom djelu pa ćemo je dati i našem muzejskom liku.

Kao uvijek planinštak ima dobro obuvane noge. Unutarnje bijele čarape bičve, ispletene na pet igala, nose se ljeti i zimi ispod nogavica od hlača. Izvana na hlače navuku se velike čarape koje pokrivaju gležnjeve. Velike čarape ispletene su od crne domaće vune, a svršavaju fino izvedenim ukrasom u tehnici čipke na iglu. To je jedna od arhaičnih tehnika šivanja iglom pa je takva prozirna tvorba s jednostavnim romboidnim ornamentima sačuvana na našem folklornom tekstilu u više varijanata. Takve velike crne čarape s ažurnim svršecima pripadaju i u starinsku mušku nošnju u Lici. (v. Gušić M., Starinska nošnja u Lici, Zbornik Historijskog arhiva V, Karlovac 1973.) Kamenar ima opanke kapičare od ustrojene govede kože kako su ih radili majstori u Senju i čitavom zaleđu. Obje vrste opanaka, oputaši i kapičari poznati su u primorju i zaleđu. Za poslove na udaljenim terenima kapičari su čvršći iako nisu tako podatni na glatkom i mokrom tlu kao oputaši sa sirovom kožom i dlakom na potplatu.

Poznato je da je kožuh od janječeg runa od pradavnih vremena u dvojačkoj službi na čitavom Balkanu pa i kod nas. I ljeti muški ne izlaze u planinu bez kožuha osobito oko stoke kad se zorom kreće na rani još rosni popas. Tada se kožuh nosi s dlakom izvana. Zimi obratno, kožuh s krznom unutra čuva od mraza i studeni. Običan kožuh od doma učinjenih kožica uvijek je bez rukava, a tada se pod njim nosila maja ispletena od debele vune ili bumbaka/pamuka s dugim rukavima. U bolje stojećim kućama kožuh je pomnije izrađen i na rubovima opšiven crvenim skrletom. Kožuh pripada i uz radnu odjeću osobito u planini. Kod poslova odlaže ga se, ali za odmora dobro dolazi da štiti uznojeno tijelo. Zato ga kao karakterističan odjevni predmet dajemo i na liku kamenara i to u ljetnom modalitetu s runom izvana. O lijevom ramenu, na kožuhu, kamenar ima prebačenu »torbu uprtnjaču«. To je oveća torba klječana od tamne vune s velikim kitama na izvanjoj strani dok je protivna strana otkana u jednostavnim prugama na svjetloj vunenoj podlozi. U torbi čovjek nosi zairu za čitav dan, krišku sira škripavca i hljeb prosenice ili ovsenice. U ploski, to je plosnata limena čutura iz odložene vojničke opreme, rakija je prepečena. Vodu za piće seljak zahvatit će rukom, jer je još ima u brdskim potočićima gdje se otapa snijeg. Za ljetnih vrućina presahnut će živa voda u krasu pod Velebitom.

Dodatni pribor uz ovaj muzejski lik: u desnoj ruci kamenar nosi oveći malj za razbijanje kamena, a u lijevoj drži nadžak s podužim lijepo narovašenim drškom. Služi mu kao putni štap da razgrne kršlje i brst od zmija i guštera kad sjedne na kamenjar da založi i otpočine u dugom radnom danu.

## **2. lik: mladi Bunjevac u nedjeljnom odijelu.**

### *6) Bunjevac, mladić u nedjeljnom ruhu*

Mladi je čovjek od kuće izašao u čistom novom ruhu na domjenak u selo, pred crkvu gdje su se momci okupili na »ogledima cura«, djevojaka udavača. Za lijepog dana on je u ljetnom odijelu. No i to je veoma jednostavno, kao što je uopće odijelo seljaka Bunjevaca u selima oko Senja u svemu bilo veoma skromno. U tom su slijedeći odjevni predmeti: platnena košulja i takove gaće, muški pas, prsluk ječerma, a od obuće bičve i opanci kapičari te na glavi crvenkapa.

Glavno ruho seljaka Bunjevca dvodjelno je i sastoji se od košulje i gaća. U tom je očit utjecaj iz panonske tipološke zone gdje je takovo dvodjelno muško ruho od pradavnih vremena stalni kanon muškog odijevanja. U panonskom arhetipu platno je laneno domaće proizvodnje kako se to održalo u mnogim hrvatskim nošnjama panonskog tipa. Ipak, i tu je u mnogome prevladao pamuk kao sirovina za tkanje. Pamuk služi većinom kao osnova u tkanju u koji se zatim unosi lanena potka. Takvo je »bumbažno« platno danas najčešće u našim nizinskim krajevima. Nasuprot tomu, u bunjevačkoj je nošnji već prevladala kupovna roba pa su u našem slučaju košulja i gaće od debljeg tvorničkog šifa.

Košulja je krojen onako kako su u prošlom stoljeću sve do I svjetskog rata pučani nosili takvu bijelu košulju u sastavu prigradskog civilnog odije-



*Sl. 24 — Bunjevac, mladić u nedjeljnom ruhu*

vanja. Krojena je u dva dijela sa šavom na ramenima s dodatkom na ramenima i leđnom dijelu uz okovratnik. U leđima stražnji je dio skupljen u oširok šuplji nabor. Obje prednjice ostavljaju oduži otvor na prsima gdje se košulja zakapča s tri končana gumbića. Duž tog otvora izrađena je poprsnica s tri rubića na svakoj strani, a između rubića izvezen je jednostavan ukras s crvenim pamukom. Poprsnica svršava s vodoravnom »krpicom« (i ona ima mali crveni vez), a ispod krpice u svom donjem dijelu, košulja je nabrana i tako u struku proširena. Okovratnik je ravan, dvostruk i podvinut te skopčan s jednim pucetom. Dugi ravni rukav našiven je na stan košulje i dosize do šake a tu je zapešće/manšetica također skopčana s končanim pucetom. Po dužini košulja prelazi preko bokova. Nosí se otvorena preko gaća, a upravo taj način otvorene košulje ukazuje na tipološku odrednicu panonskog muškog ruha. U praslavenskom arhetipu gaće su duge i gotovo pretjerano široke. Sašivene su na onaj prvotni način po kojem je nerezano platno upotrebjeno u širini pola a s ivicama tako da za svaku nogavicu služi u toj širini i cijeloj potrebnoj dužini. Tako je ovaj odjevni predmet zadržao značajku one prvotne odjeće koja stoji na prelazu od nešivane do šivane odjeće, a to govori za prastaro porijeklo tog ruha. U raskoraku između tako dobivenih nogavica ušivena je oveća platnena latica od istog platna. Često je dvostruka da se osigura čvrstoća gaća u koračanju. U struku gaće su podvrnute u oširoki rub u kojem je provučena uzica svitnjak kojim se gaće vežu na golo tijelo. Nogavice svršavaju sa širim porubom uz koji je izrađen bijeli rasplet. Na kraju nadodana je sitna šivana čipka, kerica, pa se kaže »u momka su gaće nakerane«, a taj je arhaičan, likovno skroman dodatak jedini ukras na tom jednostavnom ruhu.

Gornji dio gaća pokriven je košuljom pa se više ističu ravne i široke nogavice. Dugačka je košulja opasana muškim pasom. Bunjevac ima ili kožnati čemer ili crveni sukneni pojas. Čemer nose mladi i stariji, no pretežno stariji, a mladi rado nose crveni pojas s kojim se više gizdaju. Crveni je pas od deblijeg skrletnog sukna opšiven crnim gajtančićima s motivom lozice i sitnog meandra. Podstavljen je pamučnim kockastim kambrikom. U svom gornjem dijelu pojas ima dvostruki džep od istog sukna a još je pod lijevom rukom urezan džepić za džepnu uru s lancem. Malo dalje od tog džepića sasvim pod lijevom rukom pojas se zakapča s tri kopče od žute žice. Te su kopče dosta velike i čvrste. Izrađivali su ih putujući torbari na sajmovima i proštenjima. U primorju i Lici torbare zvali su Imoćanima (iako nisu svi bili iz tog kraja), a oni su u svojem sanduku nudili na prodaju raznu jeftinu bižuteriju: ogle-dalca, češljice, kosture nožice i drugu bitnu robu. Od žice su po narudžbi kako je već koja žena tražila, malim kliještima savijali takve kopče i omčice. Uvijek u paru od tzv. »muške i ženske« kopče, takvi su »haftli« na starinskoj muškoj i ženskoj nošnji mnogo trebali.

Na tako opasanu košulju, mladi je Bunjevac obukao prsluk. I u senjskom je primorju za takav prsluk prevladao turcizam »ječerma«, ali se usporedo čulo i »lajbek«, kako je taj njemački naziv ušao u naše nizinske krajeve po odatle i u Granicu, u Liku i Primorje. U bunejvačkom odijevanju prsluk je obično bio crn ili modar, ali uz bolje ruho mladi čovjek ima prsluk otvoreno plave boje. Izrađen je od manufakturnog sukna kako su se takve tkanine u prošlom stoljeću proizvodile najviše u češkim tvornicama upravo za narod-



ne nošnje u Podunavlju pa i za hrvatske varijante muške nošnje. No dok su panonske varijante suknenih prsluka optočene aplikacijama gajtana i veza s pozamenterijskim pucetima i petljicama, prsluk Bunjevaca nema takav ukras. Jednostavno ravno skrojen prsluk samo je malo sveden u struku, a dug je preko struka. Prednjice svršavaju posunovrćenim reverima od istog sukna, a od tih se dubokih revera nastavlja zakapčanje na levantinski način s desna na lijevo gdje su prišivena tri limena puceta. Bunjevački je prsluk tako skroman da na njemu nema ni nekih kovnih toka ili pločica kako to obično imaju muške ječermne. Bunjevac svoju ječermu nosi otvorenu već zato da se vidi čista nova košulja i lijep crveni pas.

Na nogama Bunjevac ima bijele vunene bičve ispletene s tekućim uzorkom kako to imaju i čarape na susjednim otocima. Opanci kapičari od tamne goveđe kože nabavljeni su kod majstora opančara. Gotovo su novi, jer nenošeni treba da pristaju uz stajanje nedjeljno ruho.

Od panonskog habitusa Bunjevac razlikuje se po pokrivanju glave. Kao i Ličanin tako i Bunjevac uvijek je pokriven glave. Zato ima crvenkapu i to u varijanti koja je bliza ličkoj kapi, ipak s posebnom slikom veza u crnom pamuku. Autor navedenog djela »Das was verschwindet« J. L. Salvator, za svoje je ilustracije sam skicirao pojedince iz naroda kako ih je susretao na svojim putovanjima, a koji su mu rado pozirali kao modeli. U svoje likovne zabilješke on je unosio i detalje, naoko nevažne, ali značajne za pojedine lokalne varijante u nošnjama. Tako je precizno nacrtao i kapu mladog Bunjevca i na njoj vez pa ćemo po tom uspostaviti u originalnom vidu crvenkapu našeg muzejskog lika. Kapa je, kako je poznato od svih crvenkapa ove vrsti, sašivena od crvenog sukna i to tako da je sastavljena od stojećeg ravnog oboda i kružnog dna. Ovo dno je izduženo u obliku malo svedenog stošca. To je dobiveno tako da je u ravnom krugu skrleta izrezan jedan nevelik oštri segment i tu je dno sašiveno. Na obodu je precizno nacrtan ornament u kojem je kao neki medaljončić na sredini nad čelom a iz tog kružića simetrično izbijaju po tri grančice. Na poznatim crvenkapama ne poznamo takav vez pa ga kao autentičan podatak iz starinske nošnje senjskih Bunjevaca prenosimo na naš muzejski eksponat.

Jednako tako dodat ćemo našem liku i torbu kako ju je u svoju sliku unio J. L. Salvator. To je oveća torba od jelenje kože koju Bunjevci nose prebačenu o desnom ramenu a ovješenu o lijevom boku. Takvu su torbu imali lovci pa je nadošla i u posjed seljaka Bunjevaca. Osim toga na muzejskom ćemo liku Bunjevcu u lijevu ruku staviti dvojnice kako su momci išli na posijelo i zborovanje.

Ovako opremljen mladi seljak iz okoline Senja predstavljat će autentičan primjer starinske muške nošnje senjskih Bunjevaca u lijepom izdanju određenom za društveno nastupanje u svom seoskom krugu.

## ŽENSKA NOŠNJA BUNJEVAKA

### Dva lika: 3) udata žena i 4) djevojka

Kao i za mušku nošnju tako i za žensku nošnju Bunjevaca služiti će nam uglavnom dvije slike u navedenom djelu J. L. Salvatora »Das was verschwin-

det«. Dok građansku nošnju u prošlom stoljeću u Senju poznamo po portretima u domaćim kućama, a i po slici poznatog majstora u crtanju narodnih nošnji, Nikole Arsenovića (zbirka se čuva u Etnografskom muzeju u Beogradu), dotle za seljačku žensku nošnju iz okoline Senja nema, osim dviju navedenih slika, nikakvih podataka. Naime, svoju starinsku nošnju bunjevačke obitelji donijele su u kraj gdje nije bilo moguće da se produžuje i dalje odjevna starina. U osamljenim selima velebitskog Podgorja došlo je do brze promjene odijevanja pa su u tom prevladale haljine srednjeg pučkog staleža iz suburbanih naselja na primorju. Ugledajući se na te dvije slike kao na jedini vjerodostojan izvor, nastojat ćemo uspostaviti nošnju Bunjevaca iz sela najbližih Senju, kako je prema ovom našem izvoru tu postojala još potkraj prošlog stoljeća. Osim toga, ali sasvim usputno, naći ćemo po koju rijetku pojedinost iz ranijeg vremena i to u djelima Valvasora, Hacqueta i ostalih ranijih autora.

Odjevni predmeti u oba modaliteta, djevojačkom i onom za udatu ženu, kako su prikazani na navedene dvije slike, podjednaki su. To je najprije duga platnena košulja-cjelica od bijelog platna. Na košulji je sprijeda klječana vunena pregača još opasana ženskim pasom. Obje su žene zagrnutе haljetkom bez rukava, koji se u oba modaliteta razlikuje po boji a koji ćemo nazvati »zubun«. Osim toga djevojka ima neke vrsti niski prsluk, to je »bušt« ili »buštin«. Obje su u vunenim bičvama i opancima kapičarima, obje imaju glavu pokrivenu bijelim rupcem. Nakit je veoma skroman: djevojka ima ogrlicu od četiri srebrna novca, udata žena nema nakita, samo je oko vrata povezala svileni rubac. Kao dodatni pribor našim ćemo muzejskim likovima dodati po neku sitnicu: djevojci dat ćemo u ruke vezivo a na lijevu ruku o laktu torbu pletivaču s njezinim ručnim radom, žena ima torbu smrskauč o vješenu o lijevom ramenu. Ona će u obje ruke držati rozarij krunicu.

### 7) *Bunjevka, nevjesta u ruhu za polazak u crkvu*

U ovako uspostavljenoj odjeći Bunjevaca znatnije je izražen dinarski habitus nego što smo to našli u muškoj nošnji. Glavni duktus ove ženske nošnje zapravo je veoma arhaično dinarski. U tom odlučan je odjevni stil kako ga određuju dva odjevna predmeta. To su zuban i pregača. Oba predmeta imaju blizu usporedbu u kontinentalnoj Dalmaciji gdje im nalazimo doslovnu analogiju u službi i obliku. Još jedna važna značajka uključuje žensku nošnju senjskih Bunjevaca u tipičan dinarski krug. To je razlika u boji između odijevanja djevojaka i udatih žena. Na čitavom prostiranju dinarskog habitusa, ta je razlika bitna u ženskom odijevanju, a u tom upravo zubun i pregača daju odlučan kolorit. Naime, udata žena nosi uvijek tamni zubun, crn ili duboko tamnomodar, dok je djevojački zubun beziznimno bijel u tonu domaće svijetle vune. I pregača je za udatu ženu otkana u tamnoj vuni, a djevojke nose pregaču otvornijih boja. Ta razlika po staležu ženskog bića urasla je u dinarski tipološki habitus kao odlučan društveni kanon. Po tom se vidno ističe društvena uloga svake ženske jedinice. U tom je ujedno osnovna razlika između dva modaliteta istog odjevnog tipa jer u kroju i odjevnom stilu, zubun i pregača u oba su modaliteta podjednaki. Još se u kroju i ukrasu zubuna nađe po koja nebitna razlika (npr. u raspodjeli ukrasnih detalja), ali pregača



Sl. 25 — Bunjevka, nevjesta u  
ruhu za polazak u crkvu

kao pravo nešivano ruho u oba modaliteta ima svoj prvotni arhetip pravilne oduže četvorine.

Osnovno ruho u oba je modaliteta bijela platnena košulja jednaka za oba lika. Po kroju i odjevnom stilu košulja Bunjevaca jedna je od deriviranih varijanata dinarske tunike s rukavima. Ova duga ženska košulja oblači tijelo od grla do stopala bez drugog donjeg rublja.

Dugi rukav prišiven je na ravni stan košulje. Stan je u pončo kroju bez šava na ramenima, a kako je ostavljen u čitavoj širini platna od oko 70 cm, s obje ivice, to su rukavi našiveni nisko ispod ramena. Takav nerezani a mekani kroj ovoj košulji daje posebnu draž žensvene haljine. No upravo u tom bunjevačka bijela košulja razlikuje se od ostalih varijanata kako ih poznamo na širokom prostiranju dinarske tipologije. Naime, u mnogim južnijim varijantama ženska je košulja sačuvala stil arhaičnog ruha s posve ravnim stanom i ravnim otvorenim rukavima bez nabiranja. Ali uvijek nosi bogati vez na poprsnici, rukavima a često i na skutima. Tog veza bunjevačka košulja nema. Ovo je ruho podleglo promjenama koje smo našli i na muškom bijelom ruhu. Najprije, domaće je platno zamijenjeno s kupovnim pamučnim šifonom. Od tog platna koje je šire nego domaće tkanje, košulja i kraj toga da je zadržala kanon nerezanog ruha, — zadobila je mekano nabiranje svog obilatog platnenog materijala. Osobito skuti i rukavi u toj su mekoći izgubili oštre konture svog dinarskog arhetipa. Dosljedno, pod utjecajem iz blizog zaleđa gdje je već prevladao kroj barokne ženske košulje prošlog stoljeća, bunjevačka košulja zadobila je svojevrsno oblikovanje. Ima mekani položeni okovratnik zakopčan s jednim staklenim pucetom a i otvor na grudima koji se nastavlja od okovratnika, uredno je obrbuljen i providen s dva ili tri puceta i zatvoren kako to ima građanska ženska bluza. U svem tom ova se bunjevačka košulja i pored osnovnog ravnog kroja, odvaja od stilske slike prave dinarske košulje-tunike. Ipak, još uvijek bunjevačka ženska košulja nerezana je u struku i kao haljina-cjelica ostaje u medijevalnom odjevnom stilu. A da bi se postigla sasvim obilata širina košulje u skutima, kako ta lijepa košulja ima na obje slike u navedenom djelu, to su od struka naniže na stan košulje nadodani klinovi. Sa svake strane našiven je kosi klin uz ivicu platna. Klin je u obliku istokračnog trokuta s visinom od oko 80 cm i podnicom od 35 cm. Tim se košulja u skutima mekano povija a kako je duga sve do stopala, to ovo bogato nabiranje mekanom bijelom ruhu daje skromnu a posebnu ljepotu.

Odjevnom stilu srednjega vijeka odgovara i ženski zubun. U selima oko Senja za taj je sad zaboravljen odjevni predmet i naziv zaboravljen. U kontinentalnoj Dalmaciji srodna odjeća zove se »sadak«, ali nema potvrde o tom da se taj predmet tako nazivao i u okolini Senja. Međutim u Lici u starinskoj je ženskoj nošnji postojao istovrsan haljetak a zvao se zubun, ovim na Balkanu opće usvojenim nazivom. Kako smo i u muškom odijevanju zatekli srodnost između bunjevačkih sela oko Senja i onih u Lici, to ćemo se i za zubun senjskih Bunjevaca poslužiti istom analogijom i ostati kod naziva zubun. Možda će uspjeti da se u selima oko Senja nađe i autentičan stari naziv.

I zubun je ostatak medijevalnog odijevanja. Oblik i naziv izveden je iz starog venecijanizma »giubbone« pa svjedoči o tom da je ženski zubun naših

folklornih varijanata ono odjevno dobro koje je usvojeno u vrijeme kad su se naše zemlje otvarale utjecajima romanike u svim materijalnim oblikovanjima. Uz dugu košulju koja je kao glavno ruho sprijeda bila vidna u cijeloj dužini, zubun je pokrio žensko tijelo u leđima i slabinama. U toj službi zubun ostaje tradicijsko ruho do danas.

Zubun nema rukave, a obje prednjice su mu uske i uopće se ne zakapčaju. Tako donje ruho, to je bijela košulja ostaje u svom prednjem dijelu naglašeno vidna.

Po svom kroju i ukrasu, bunjevački zubun doslovno odgovara istovrsnom haljetku s nazivom sadak u dalmatinskim varijantama. Štaviše i »građa« na njem istovrsna je. Naime, »građa«, tako se zovu ukrasni detalji nadodani na osnovni kroj zubuna. »Građa« izrađivala se napose i zatim se našivala na osnovni kroj zubuna. Zubun je uvijek suknen. Našli smo da je za udatu ženu u pravilu od crne ili tamnomodre domaće raše. Na muzejskom eksponatu dati ćemo ga u duboko modroj boji izatkanog u fakturi dobre no ne premasivne domaće raše. A i taj naš zubun nosi lijepu »građu«. Te su ukrasne dodatke žene izrađivale na malim dijelovima finog sukna skrleta. Fino sukno zvalo se skrlet i tada je bilo druge boje, zeleno ili tamnomodro, ne samo crvene kako prvotno riječ »skrlet« znači. Prvotno značenje ove riječi prenijelo se s boje na faturu tkanine i postalo naziv za vrst tankog sukna manu-fakturne proizvodnje. »Građu« žene izrađuju tako da na komadiću skrleta izvezu osobito nježan ornament u sitnim geometrijskim likovima, s kojim ispunjuju čitav sukneni komadić. Vez je u bodu lančancu izrađen najtanjom svilenom niti i najfinijom iglicom, a vezle su ga pastirice idući za ovcama. Zatim se takvi dijelići sastavljaju u pruge kojim se opšiva zubun i zimska modrina ili u posebne ukrasne aplikacije koje se nanose najviše straga na zubun. Od takve »građe« na slikama J. L. Salvatora vide se tzv. »džepovi« na zubunu udate žene. To je karakterističan dodatak apliciran na sastavnom šavu po dužini zubuna simetrično ispod oba pazuha. Po »građi« i po tim »džepovima« i danas se u nošnji Ravnih Kotara razlikuju Bunjevka od Vlahinje. Katoličke Bunjevke imaju »džep« koji je sastavljen od kružnog motiva s izvezenom građom a od tog se nastavljaju tri dodatka s kitama. Kod pravoslavnih Vlahinja »džep« je skrojen u jednom eliptičnom komadu sukna izvezenog s »građom«. Na muzejskom liku uspostaviti ćemo taj ukras na ženskom zubunu u autentičnom smislu s tri ukrasna dijelića doslovno tako kako je to na slici J. L. Salvatora. Bez sumnje, taj lijepi ženski lik na toj je slici stavljen u poluprofil upravo zato da se istakne taj znak žene Bunjevke.

Osim tog karakterističnog znaka, zubun udate žene opšiven je prugama od finog skrleta, modrog, crvenog i zelenog s žutim dodacima. Na obje prednjice pruge su aplicirane po dužini zubuna, a straga na skutima nadodana je izvezena građa od tamnocrvenog skrleta i žutog gajtančića.

U sjevernoj Dalmaciji recentni primjerci sadaka kratki su, ne prelaze mnogo preko bokova. Međutim, na našim slikama zubun ima punu dužinu tog otmjenog ruha. Na starijim primjercima u muzejima vidimo da je ranije i dalmatinski sadak bio duži kako to pripada u autentičan stil takve arhaične odjeće. U punoj dužini staviti ćemo zubun i na oba muzejska lika Bunjevaka.

## 8) *Bunjevka, djevojka udavača u ruhu za izlazak u grad*

Na slici J. L. Salvatora djevojka je u bijelom zubunu kako je to, našli smo, kanon dinarskog ženskog odijevanja. I danas, u Vrlici i Cetinskoj Krajini te u Bukovici i Ravnim Kotarima, djevojački je sadak uvijek od bijele domaće raše. S uskim prednjim dijelovima kao i ženski zubun, djevojački je zubun od bijele raše doma otkane i uvaljane. Optočen na obje prednjice prugom crvenog skrleta, koji naziv odgovara doista skrletnoj, tj. živo crvenoj boji. No dok zubun udate žene možemo po slici J. L. Salvatora uspostaviti u cjelini i detaljima, jer je kostim žene pokazan u profilu i vidni su mu svi dijelovi, slika djevojke ostavlja nas bez potrebnih detalja. Kako je djevojka prikazana u enface stavu, ostaje nam nepoznat čitav stražnji dio zubuna a upravo taj nosi karakterističan ukras i »džepove«. Ostajemo bez podataka kako je taj zubun straga bio likovno riješen. Na slici vidi se samo da sa strane proviruju neki sitni dijelovi ukrasa koji je bio apliciran na sastavnom šavu zubuna. Naš ćemo zadatak riješiti po analogiji sa srodnim varijantama. Sadak u Vrlici i Ravnim Kotarima ima na oba sastavna šava leđnog dijela i obiju prednjica stalni oblik takvog ukrasa. To je manji ili veći kolut izvezene »građe«, okružen krupnim skrletnim ustrišcima. Taj tzv. »zvrk« danas ima samo dekorativnu službu ali potiče iz dubokih magijskih predodžaba sunčanog kruga. Okruglo središte »zvrka« izvezeno je sitnom »gradom« u finom svilenom lančancu a od ustrižaka koji okružuju taj krug očito potiču ona dva šiljka na slici Salvatora. Zato ćemo s punom sigurnosti na djevojački zubun muzejskog lika staviti takav isti ukras s kružnim »zvrkovima«, koji su okruženi skrletnim ustrišcima.

Ženska pregača na oba je lika tipično dinarska. U formatu pravilno izduženog pravokutnika, pregača je izatkana na vodoravnim krosnama u tehnici »kličanja«. U dinarskom je habitusu ravna klječana pregača neizostavan atribut svakog odraslog ženskog bića. Tako i obje naše Bunjevke imaju opasanu »kličanu pregaču«, a i to u kanonu po kojem je pregača udate žene tamna a djevojačka svijetlija. Tamna pregača udate žene još je obogaćena sa srmenim galunima koji su vodoravno našiveni na kličano tkivo pregače. Osim toga još su sa strane i po dnu našivene ukrasne trake. To su pozamenterijske vrpce kako ih je manufaktura do I svjetskog rata proizvodila za različitu upotrebu. Pregača udate žene na dnu ima guste rese a i te su od tamne vune. I djevojačka pregača obrubljena je resama, jednostavnijim i u nježnim bojama.

S tri odjevna predmeta, košuljom, pregačom i zubunom, žena je odjevena za izlazak kad za ljetnog dana polazi iz svog sela u grad na pazar i u crkvu. Uz tu odjeću pripada i ženski pas. Naše obje slike ne daju nam o tom podatke pa ćemo u oba kostima dodati pasove kakve poznamo iz oba srodna područja, iz sjeverne Dalmacije i Like. U tom tipološkom okviru postoje uglavnom dvije vrsti ženskih pojasa. (U tom ne uzimljemo obzir ženske kožne pašnjače). Od tekstilnih pojasa jedno su »tkanice«, to su pojasi izrađeni tkanjem na »daščicu«, a drugo su teži pasovi od tamnomodrog sukna. Objе vrsti mogu imati ukras nadodan od izvezene »građe« kako smo taj dekor upoznali na zubunu. U starinskoj je ličkoj nošnji ženski pojas u pravilu tkanica pa ćemo takve pojase staviti i na naša dva muzejska lika. Tkanica izrađena je na daščicu ili je izatkana na malim krosnama udešenim za tkanje pasova i različitih

Sl. 26 — Bunjevka, djevojka  
udavača u ruhu za izlazak u  
grad



traka. Za ženu tkanica je od tamnih vunениh niti, za djevojku u otvoreno crvenoj boji, a u oba slučaja utkane su i šarene niti u tekućem ornamentu. Ženska osoba ne može biti bez pojasa, ona ne smije biti »raspojasana«, kako je ta riječ u nas dobila pejorativan sadržaj. Sa ženskim pasom oba naša bunjevačka kostima dobivaju svoj neizostavan odjevni pribor.

Osim opisanih dijelova ženskog opremanja, djevojka na slici J. L. Salvatora ima i neki prsluk. Takav predmet ne poznamo iz ostalih dinarskih kostimnih cjelina. Prsluk od živo crvenog sukna mora da je kao primorski element ušao u odjeću senjskih Bunjevaca pa ćemo ga nazvati »bušt« ili »buštin« kako se ovom novijom talijanskom riječju u primorju i na otocima zove ženski prslučić ili kakav manji steznik. Bušt je krojen kao jednostavan u struku malo sveden prslučić s uskim poramicama. Sprijeda zatvoren je s nizom srebrnih kopčica a s obje strane na grudima našivene su srebrne ilike. Taj motiv podsjeća na klasičan derdan, ali mu bližu analogiju nalazimo na nakitu Bunjevke u ličkom selu Smiljanu (Krčmarić B., Smiljan s okolinom u Lici, Zbornik NŽO, JAZU X str. 308. sl. 17.). S takvim je prslučićem djevojka Bunjevka dotjerana u cjelini svoje haljine.

Kao što je košulja Bunjevke s jedne strane pojednostavnjena (nema na njoj veza), a s druge strane već donekle urbanizirana (po materijalu, kroju okovratnika i rukava), tako je taj isti razvojni put prošlo i pokrivanje ženske glave. Namjesto starinskog oglavlja u kojem su složeni veoma raznorodni elementi (različita pokrivala, rupci, jašmaci, crvenkapa i dr.), naše obje Bunjevke imaju glavu pokrivenu samo jednostavnim bijelim rupcem. Djevojka je rubac svezala pod bradom, a žena je na neki način kao »ubradena«. Još i sad u planinskim selima žene se »ubraduju« tj. na starinski način pokrivaju usta i dio obraza bijelom maramom. Naša Bunjevka nema taj strogi način ubradivanja, njen je bijeli povez skladno složen uz obraz. Kako je to na objema slikama, tako ćemo staviti i na muzejskim eksponatima dviju Bunjevaka.

U tim se slikama slabo razabire obuća, no čini se obje žene imaju opanke kapičare. Tako ćemo staviti i u izložbi, jer znamo kako se taj opanak udmaćio kod Bunjevaca. Kao obuća vojnika graničara najprije u okolini Slunja kuda je dospjela iz Karlovca, opanak kapičar običan je u Lici i Primorju. Nema sumnje da su u svom selu žene prvotno nosile opanke opustaše koje su same i izrađivale, ali za odlazak u grad oblačile su bolje, čvršće kapičare. Za vunenu obuću Bunjevka vrijedilo je pravilo: »cure nose bijele, udate žene crvene, a udovice modre čarape« (Krčmarić nav. dj. str. 318.). S tim je ujedno riješena muzejska postava obuće: djevojka ima bijele bičve opletene na pet igala i duge do koljena, a žena isto takve crvene. Čarape su pod koljenom svezane s podvezama od iste vunice.

Bunjevke imaju veoma skroman nakit. Na navedenoj slici djevojka ima pod grlom neke vrsti kolajnu. Četiri srebrna novca, od tog su dva veća taliri Marije Terezije a dva manja forinti Franje Josipa, nanizani su na lančiću. U tom su nizu novci okomito poredani tako da su u sredini veći taliri, a manji su na početku i donjem kraju koji dosiže do bušta. Međutim, na slici mlade žene ne vidi se nikakav nakit. Oko vrata ona ima svileni zlatnožuti rubac od one vrsti kako su takvi rupci iz svilana u Trentu i Tirolu ušli u folklorne nošnje svih naroda u bivšoj carevini.



Dosljedno se pridržavamo obiju slika u djelu »Das was verschwindet«. Ipak, mimo toga, za muzejsku postavu svakom od ta dva ženska lika dodat ćemo torbu. Seljanke nisu polazile od kuće a da ne bi sa sobom uzele torbu, bilo da u njoj ponesu nešto zaire, bilo da u torbi ponesu svoj ručni rad. Naime, pri svakom polasku djevojke i mlade nevjeste radile su svoje radnje: ili su šta šile ili su na paši prele ili prepredale vunu. Polazeći u grad nisu nosile preslicu ni vreteno, ali su u ruke uzimale pletivo ili vezivo pa su usput sve idući marljivo radile. Prema tomu, djevojci ćemo staviti u ruke vezivo, komadić platna sa započetim vezom u crvenom pamuku i u desnu ruku iglicu s istim koncem. Iz njezine klječane »torbe pletivače« koju ona nosi ovješenu o lijevoj ruci izvirivat će takav već gotovi vez. Drugačiju torbu dodat ćemo udatoj ženi. I to je klječana torba s velikim kitama koja se na vrhu može skupiti »smrskati«. Žena je na pazaru nabavila robu za kućanstvo pa to ima spremnjeno u takvoj većoj »torbi smrskaći«. I to je klječana torba ali u tamnijim bojama a okićena dugim crnim kitama. Torba ima odužu poramenicu i kako je sapeta, tako je žena ima prebačenu o lijevom ramenu. A kako žena ulazi u crkvu, ona u obje ruke drži rozarij-krunicu sa sitnim drvenim zrcima, srebrnim očenašima i masivnim srebrnim križem.

\* \* \*

Muzejska montaža kose i frizure za četiri lika B grupe pretpostavlja seljački način češljanja kako je vladao krajem prošlog stoljeća u Lici i onom dijelu primorja koje je usko vezano sa ličkim zaledem, a to je upravo regija Senja. Zato muškarci ovdje imaju kosu, bradu i brkove po tadašnjoj modi, kako je u narodu usvojena pod utjecajima iz dvorskog zapravo oficirskog kruga carevine, a po uzoru na cara Franju Josipa. Njegovu poznatu »carsku bradu« (Kaiserbart), preuzeli su seljaci pa tako imaju i oba Bunjevca na slikama J. L. Salvatora. Kod starijeg muškarca kosa je tamna, brinetna, mladi čovjek ima svijetliju kosu gotovo plavu. Oba imaju kratko podšišanu kosu. Stariji ima pravi »kajzerbart« gdje je brada na obrazima spojena s brkovima, a mladi ima tek plave zolufe ili kako se to zvalo »pankport« (Backenbart) da kasnije porastu u pravu carsku bradu. Sve to zapravo ne treba unositi na naše muzejske likove pa je potrebno samo dati im kosu ne suviše kratko podrežanu na zatiljku. — Obje žene, djevojka i udata žena imaju kosu u dvije pletenice dignutu u vijenac oko glave. Ženi se kosa ni ne vidi, ali muzejska lutka mora je imati pod rupcem i to tamnije brinetnu. Djevojci se vidi razdjeljak nad čelom, ona je svijetlije kose gotovo plava, ali ne previše svijetla.

\* \* \*

Marijana Gušić, prof. Zagreb, Mallinova 24

Prvi put u našoj kulturnoj javnosti a na muzejskom sektoru postavlja se povijesni i već zaboravljeni folklorni kostim u autentičnoj znanstveno obrađenoj rekonstrukciji, i to izrađeni za stalnu izložbu u tvrđavi Nehaj u Senju. Kostimi će biti u prirodnoj veličini čovjeka i odjeveni na odgovarajuće muzejske lutke. Ekspoziti su podijeljeni u dvije grupe. Prvu grupu signiranu u elaboratu s A) čine četiri lika senjskih uskoka i to: 1) uskočki vojvoda, 2) uskočki zastavnik, 3) uskočki vojnik i 4) uskokinja, žena iz Senja, iz vremena oko 1600. Drugu grupu

sa signaturom B) čine četiri lika seljaka Bunjevaca i to: 1) stariji čovjek kamenar u radnom odijelu, 2) mladi Bunjevac u nedjeljnom ljetnom ruhu, 3) djevojka u robi za izlazak u grad i 4) mlada žena, nevjesta. Sve četiri nošnje su iz kasnog razdoblja prošlog stoljeća. U preglednom uvodu autorica se služila određenom građom koja je ovdje posebno dana.

DIE TRACHT DER ZENKER USKOKEN UND DORFBEWÖHNER »BUNJEVCI«  
(Rekonstruktion für die Ausstellung in Burg-Nehaj-grad bei Senj — Zeng,  
Kroatisches Küstenland)

Zusammenfassung

Als eine Neuheit in der Museumskunde Croatiens hat man zum erstenmal eine ausführliche Rekonstruktion des geschichtlichen Trachtengutes für die Ausstellung in der erneuerten Burg Nehaj-grad bei Senj — Zeng ausgearbeitet. Es handelt sich um die Neugestaltung, einer Rekonstruktion der geschichtlichen Tracht der Zenker Uskoken wie auch der Bunjevci. In dem fast einhundertjährigen Kampf waren die Zenger Uskoken immer heroisch um auch noch ihre freie kroatische nationale Identität zu bewahren.

Nach dem Vorschlag des Museumsvereines in Senj und auch den dortigen Städtischen Museum hat man für die Ausstellung in den Grundplan acht vollständige Kostüme vorgeschlagen. Vier von denen müssten in der Tracht der Zenger Uskoken in möglichst echten geschichtlichen Formen gegeben werden. Die anderen vier müssten in einer Rekonstruktion d.h. Erforschung der von ungefähr 80 Jahren vergessener Bauerntracht der Dorfbewohner aus der Umgebung der Stadt Senj sein. Dieses Bauernvolk, Bunjevci genannt, hat das Land, das während der Langen Türkenkriege verwüstet war, im Laufe des XVII. Jahrhundert neu besiedelt.

Nach den zeitgemässenen Museumsaufstellungen müssten die Trachten an Puppen in natürlicher Menschengröße ausgestellt werden. Darum hat man für acht Kostüme den notwendigen Arbeitsumfang für die nachstehende wissenschaftliche sachliche Ausführung vorbereitet. Der Leitgedanke war die Einteilung in zwei folgenden Gruppen. Die erste A) Gruppe soll die vier Kostüme der geschichtlichen Uskokenbekleidung aus der Zeit um 1600. umfassen. Die zweite B) Gruppe, d.h. die anderen vier Volkstrachten der Bunjevci, werden in jene aus dem vorigen Jahrhundert dargestellt. Diese Aufgabe hat man einer kleinen Arbeitsgruppe übergeben.

Die Verfasserin dieses vorgelegten Schrifttums hat den Entwurf des stillvollen Aufbaues dieses Trachtengutes in der ganzen Ausstellung, sowie alle theoretische wissenschaftliche Vorarbeiten, die Beschreibung und die Formierung der einzelnen Kostüme im Ganzen wie auch in ihren detaillierten Bestandteilen ausgearbeitet und vorgeschlagen. Zwei Expertinnen für Textilkunde und Volkstracht in dem Ethnographischen Museum in Zagreb haben die notwendigen weiteren Ausführungen wie Schnitt, Art und Weise des Zuschneidens und Nähens, sowie alle Angaben über die benötigten Stoffe und Materialien für die Kleidung und Schmuck folglich den ausführlichen Arbeitsplan für den weiteren Arbeitsgang und für die Schliessliche sachliche Vollendung der Kostüme übernommen.

Für die Gestaltung der Uskokentracht von der keine präsenste Reste vorhanden sind, hat man die Trachtenformen mittels Geschichtsquellen und Nachslagewerke rekonstruiert. Für die Ausführung der ersten Figur d.h. der Uskokenvojvoda, Herrführer, haben wir die wichtigste Leitlinie in dem Werk des berühmten Kostümkundler des XVI. Jahrhunderts Cesare Vecellio (Venedig 1590.) gefunden. An seinem Fo. 420 ist »Capo degli Uscocchi« im Bild und Beschreibung dargestellt. Für die zweite Figur (junger Uskokenfähnrich) ist ein winziger Holzschnitt von J. W. Valvasor (Nürnberg 1689.) als Vorbild genommen worden und für die Gestaltung der dritten Figur (Uskokenkrieger) steht uns zur Verfügung die Schrift von einem

anonymen Chronisten aus der 1. Hälfte des XVII. Jahrhunderts als die inhaltreichste Quelle. Auch eine Anlehnung an die männlichen Volkstrachten aus den benachbarten Gebieten, das heisst aus Lika und Nord-Dalmatien, ist in Betracht genommen worden. Nur für die vierte Figur in dieser Gruppe (ein Uskokenweib in Zeng um 1600.) fehlte jede Anmerkung in den schriftlichen Quellen, so dass dieses Kostüm nur im Vergleich mit den alten Volkstrachten im Küstenlande und in Lika entworfen werden konnte.

Vier Volkstrachten der Bunjevce sind in den prächtigen Werk des Erzherzogs J. L. Salvator (Leipzig 1905.) bildlich dargestellt. Eben die ersten vier Tafeln in dem grossen Tafelwerk stellen vier Bunjevce vor. Als erster ist ein Steinbrecher, als zweiter ein junger Mann in Sommertracht und dann noch zwei weibliche Personen, ein Mädchen und eine junge Frau. Alles ist an den vier Bildern dargestellt. Diese vier Gestalten die wir als Trachtenvorbilder für unsere Museumsfiguren genommen haben, sind noch nach den kargen mündlichen Überlieferungen die wir in dortigen Dörfern erforscht hatten ergänzt.

Den Entwurf mit allen Bestandteilen, Schnitten und Hilfsmitteln für die sachliche Schlussausführung der vorgeschlagenen acht Kostüme ist von der Arbeitsgruppe dem Museumsverein in Senj überreicht worden.



Sl. 27 — Uzglavnica obiteljskog mirila roda Jurlina na mirilu Grabove doline. Snimila od juga M. Trošelj, 1983.

Sl. 28 — Ostaci pretpovijesne gomile tzv. Turski grob, uz put koji vodi od Mliništa za Maramu, iznad Sinokosa. Snimio S. Božičević 1980.

